

**Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Кафедра всесвітньої історії**

**Інструктивно-методичні матеріали
до семінарських занять з освітньої компоненти
«Історія середніх віків» (Частина I)
для підготовки здобувачів
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
ОПП Середня освіта (Історія та громадянська освіта)**

Житомир
Вид-во ЖДУ ім. І. Франка
2025

УДК 94(100)(072)

I-72

Рекомендовано до друку Вченою радою
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(протокол №2 від 3 лютого 2025 р.)

Рецензенти:

Ігор Власюк – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Ганна Скорейко - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Руслана Давидюк – докто історичних наук, професор кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету.

I-72 Інструктивно-методичні матеріали до семінарських занять з освітньої компоненти «Історія середніх віків» (Частина 1) для підготовки здобувачів першого (бакалавського) рівня вищої освіти ОПП Середня освіта (Історія та громадянська освіта). Укладач – Стародубець Г.М. Житомир, 2025. 57 с.

В інструктивно-методичних матеріалах для здобувачів першого (бакалавського) рівня вищої освіти ОПП Середня освіта (Історія та громадянська освіта) з освітньої компоненти «Історія середніх віків» вміщено розподіл навчального часу за темами курсу, теми і плани семінарських занять, поточні контрольні запитання, тестові завдання, список рекомендованої літератури, питання до іспиту.

УДК 94(100)(072)
©Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2025

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Структура освітньої компоненти.....	5
Список рекомендованої літератури до ОК	6
Методичні рекомендації до семінарських занять	9
Оцінювання ОК «Історія середніх віків».....	32
Орієнтовний перелік питань для іспиту з ОК «Історія середніх віків».....	54

ВСТУП

Програма вивчення освітньої компоненти «Історія середніх віків» для підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти відповідає освітньо-професійній програмі Середня освіта (Історія та громадянська освіта).

Мета вивчення освітньої компоненти: сформувати у здобувачів комплексне уявлення про ранній період Середньовічної епохи, показати йогоспецифіку і характерні риси, місце у всесвітньо-історичному процесі загалом, і структурі епохи Середньовіччя, зокрема.

Основними завданнями вивчення освітньої компоненти є:

- Формування системи знань, умінь і володінь, пов'язаних з уявленням про
- єдність всесвітньо-історичного процесу.
- Актуалізація міжпредметних зв'язків, що сприяють розумінню особливостей процесу формування та розвитку феодального ладу.
- Ознайомлення з основними історичними та соціально значущими подіями для відповідної предметної області їх використання.
- Забезпечення умов для активізації пізнавальної діяльності студентів і формування в них комплексного уявлення про історичний розвиток країн Західної Європи в епоху середньовіччя.
- Стимулювання самостійної, діяльності з освоєння змісту дисципліни та формування необхідних компетенцій.

Структура освітньої компоненти

Назви тем	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	Всього	У тому числі					У тому числі					
		Лекції	Практичні / Семінари	Лабораторні	Самостійна робота	Індивідуальні	Всього	Лекції	Практичні / Семінари	Лабораторні	Самостійна робота	Індивідуальні
Модуль I. Західна Європа та Візантія в період Раннього середньовіччя (V-XI ст.)												
Тема 1. Поняття «середні віки» та «феодалізм». Медієвістичні джерела	7	2	2	-	3	-	-	-	-	-	-	-
Тема 2. Латинський та варварський світи на початку середніх віків. Варварські королівства	7	2	2	-	3	-	-	-	-	-	-	-
Тема 3. Франкська держава в період раннього середньовіччя	8	4	2	-	2	-	-	-	-	-	-	-
Тема 4. Німеччина в період раннього середньовіччя	8	2	2	-	4	-	-	-	-	-	-	-
Тема 5. Англія до середини XI ст. Північна Європа у V – XI ст. Епоха вікінгів	8	2	2	-	4	-	-	-	-	-	-	-
Тема 6. Візантійська імперія та Італія у IV – XI ст.	8	2	4	-	2	-	-	-	-	-	-	-
Тема 7 Іспанія у VIII-XI ст. Початки Реконкісти.	7	2	2	-	3	-	-	-	-	-	-	-
Тема 8. Ранньосередньовічна церква та культура.	7	2	4	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Разом за модулем 1	60	18	20	-	22	-	-	-	-	-	-	-
Усього годин	60	18	20	-	22	-	-	-	-	-	-	-

Список рекомендованої літератури до ОК:

Рекомендована література

Основна:

1. Гордієнко В.В., Гордієнко Г.М., Кривошея І.І., Салата О.О. *Історія Середніх віків. Практикум. Частина I*. Київ, 2017. 545 с.
2. Гордієнко В.В., Гордієнко Г.М., Кривошея І.І. Салата О.О. *Історія Середніх віків. Практикум. Частина II*. Київ, 2017. 624 с.
3. Войтович Л., Овсінський Ю. **Історія** війн і військового мистецтва: в 3-х т. Т. 1. Від зачатків військової організації до професійних найманих армій (бл. 3060 р. до Христа – початок XVI ст.). Харків: Фоліо, 2017. 894 с.
4. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани / за ред. Умберто Еко. Харків : Фоліо, 2018. 704 с.
5. Семко Я. Історія раннього середньовіччя: документи та матеріали : хрестоматія. Одеса : Фенікс, 2021.С. 11-45 https://shron1.chtyvo.org.ua/Semko_Yana/Istoriia_rannoho_Serednovichchia_dokumenty_ta_materialy.pdf?PHPSESSID=a9odu18bs8ijcqlum8517gval4

Додаткова:

1. Barbaro, Diary of the Siege of Constantinople 1453, trans. J. Melville-Jones, New York 1969. Available at: <http://deremilitari.org/2016/08/the-siege-of-constantinople-in-1453-according-to-nicolo-barbaro/>
2. Juan Vicente García Marsilla. Food in the accounts of a travelling lady: Maria de Luna, queen of Aragon, in 1403. *Journal of Medieval History*, 2018. Vol 44. No 5. P. 569-594
3. Megan Cassidy-Welch. Wild lands and the southern sun: claims to north Africa during the thirteenth-century crusades. *Journal of Medieval History*, 2021. Vol 32. No 3.
4. Sauro Marzocchi. Renovatio imperii Romanorum: quando Crescentius decollatus suspensus fuit. An analysis of the meaning of Otto III's first lead bulla // *Journal of Medieval History*, 2017. Volume 43. Issue 2. P.193-211
5. Алексеев, Ю. М., Вертегел А. Г., Казаков О. О. Всесвітня історія : навч. посібник. Київ: Каравела, 2006. 240 с.
6. Балух В., Коцур В. Історія середніх віків: у 2-х томах. Т.1. Ранне середньовіччя: курс лекцій. Чернівці, 2009. 496с.
7. Блок М. Феодалне суспільство / Пер. з фр. К., 2001.
8. Сюсько К.М. Вихід германців на політичну арену Європи. *Carpatika-Karpatika*. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. Вип. 34 С. 112–131.
9. Холонюк, Т. В. Германські племена та їх взаємовідносини з Римською імперією в I-II ст. н.е. *Carpatika – Karpatika*. 2001. Вип. 13 . С. 176-183

10. Войтович Л., Козак Н., Овсінський Ю., Чорний М. *Medium aevum: Середні віки. Підручник для історичних спеціальностей ВУЗів / За ред. Л.Войтовича.* Львів: Тріада плюс, 2010.
11. Бондарюк Б.М. Візантійські монастирі кінця IX-XI ст.: типіки, особливості організації та устрою (II). **Питання стародавньої, середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць.** Чернівці: Прут, 2010. Т.1 (29). С. 77-90 // <http://hdl.handle.net/123456789/324>
12. Господаренко О. Еволюція італійської політики Михаїла VIII Палеолога (1259-1282 рр.) // *Вісник Прикарпатського університету. Історія.* 2013. Вип. 23-24.
13. Дейвіс Н. Європа: Історія. / Пер. з англ. П. Таращук. О. Коваленко. К., 2000.
14. Джеджора О. Історія європейської цивілізації. Ч. I. До кінця XVIII ст. / Львів. Богосл. Акад.; Ін-т іст. досл. Львів, ун-ту. Львів, 1999. С. 379-390.
15. Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник Рудь М. - К., 2005.
16. Історія кельтів: / Даїті О'Гейн; з англ. пер. Тарас Бойко. : Вид-во Жупанського, 2011. 240 с.
17. Крижанівська О., Крижанівський О. Історія середніх віків. Вступ до історії середньоєвропейського Середньовіччя. Київ, 2006. 368с.
18. Крикун М. Виникнення і розвиток середньовічних монархій. *Історія Центрально-Східної Європи. Посібник дія студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / За ред. Л.Зашкільняка.* Львів, 2001. С. 93-104.
19. Кузовков В. В. Політичні відносини Візантії з державами мусульманського світу в добу самостійного правління Константина VII Багрянородного (945–959). *Історичний архів: Наукові студії.* 2015. Вип. 15. С. 55-62 // <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/95174/08-Kuzovkov.pdf?sequence=1>
20. Нікульчев М., Макаров Л. Ідеологічні витоки візантійського іконоборства // *Проблеми гуманітарних наук.* 2017. Серія «Філософія». Випуск 37. С. 60–70.
21. Рудь М. Баналітет. Васалітет. Ієрархія феодална. Імунітет. Континуїтет. Латифундії. Лен. Община – Марка. Феод. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник. – К., 2002. С.28-29, 45, 152, 156, 210, 224, 225, 272, 386.
22. Селевко В.Б. Повсякденний спосіб життя візантійця як політична проблема імперії: культурфілософський аналіз уявлень доби Середньовіччя. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Наук. журнал.* К.: Міленіум, 2011. № 4. С. 26-29. / http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdakk/2011_4/7.pdf
23. Соколова А. Вплив культури Візантійської імперії на культуру країн Середньовічної Європи. *Актуальні питання гуманітарних наук, Том 2,*

24. Стародубець Г. Соціально-правовий статус візантійської жінки в період правління імператорів Ісаврійської династії. *XXIV Сходознавчі читання А. Кримського : матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої 30-річчю Ін-ту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України*, 21 груд. 2021 р. Київ, 2021. С. 82-86.

Інтернет ресурси:

1. Василевс. Українська візантиністика. URL: <https://byzantina.wordpress.com/>
2. Документи з курсу всесвітньої історії та історії України. URL: http://www.historydocs.narod.ru/index_ukr.htm
3. Best of History Websites / Найкращі історичні веб-сайти. URL: <https://www.europa.clio-online.de/> -
4. Clio Online: Themenportal Europäische Geschichte / Кліо Онлайн: тематичний портал з історії Європи. URL: <http://www.europa.clio-online.de>
5. Historians.in.ua [Історичний портал]. URL: <http://www.historians.in.ua/>
6. Польський історичний портал. URL: <http://www.historia.org.pl/>
7. EGO, European History Online / Європейська історія онлайн. URL: <http://ieg-ego.eu/en/ego> -
8. European Network in Universal and Global History (ENIUGH) / Європейська мережа всесвітньої та глобальної історії. URL: <https://research.uni-leipzig.de/~eniugh/>

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1.

Поняття „середні віки” та „феодалізм”. Медієвістичні джерела

Мета: Визначити суть поняття «середні віки», періодизацію, різні точки зору на поняття «феодалізм». Ознайомитися з основними групами медієвістичних джерел.

План.

1. Походження і зміст термінів „середні віки” та „феодалізм” в історичній науці.
2. Проблема періодизації середньовічної історії. Характеристика кожного з періодів.
3. Класифікація медієвістичних джерел та сучасні принципи їх опрацювання. Основні джерела з історії середніх віків.
4. Особливості формування західноєвропейського феодалізму в країнах Західної Європи. (Конспект статті К. Степаняна (6 позиція зі списку літератури)).

Основні поняття: „сеньйорія”, „середні віки”, „феодалізм”, „феод”, „аллод”, „помістя”, „бенефіцій”, «хроніки».

Методичні рекомендації

Розглядаючи перше питання, слід розкрити суть понять „середні віки” та „феодалізм”. Звернути увагу які є концепції походження терміну „феодалізм” в історичній науці: марксистське розуміння, класична вотчинна теорія, концепція „феодальної революції”.

Окрему увагу зосередити на різних підходах до періодизації середньовічної історії –підхід, запропонований європейськими та американськими медієвістами, прихильниками якого є українські вчені і радянський, прийнятий так само в російській медієвістиці.

Класифікація медієвістичних джерел та сучасні принципи їх опрацювання розглядаються у третьому питанні. Зверніть увагу на класифікації середньовічних письмових джерел. Можна виокремити джерела доби раннього середньовіччя: Кодекс Юстиніана. Судебники. „Салічна правда” та інші варварські правди. Капітуляції. „Капітулярій про маєтки” Карла Великого.

У четвертому питанні розкрийте генезу феодалізму. Асинхронний характер протікання генези феодальних відносин в окремих регіонах Європи. Синтезна теорія походження феодалізму. Теорія про два шляхи генези феодалізму в європейських народів.

Дайте характеристику основним соціально-політичним інститутам феодалізму. Форми власності і володіння землею. Класична феодальна вотчина та община. Форми феодальної ренти та процес її зміни. Категорії феодального селянства. Специфічні повинності селян.

Тестові завдання

1. Скрипторії - це майстерні, де: 1) скребли зняті з тварин шкури; 2) лагодили скрипучі меблі; 3) переписували книги; 4) грали на скрипці; 5) обробляли камінь на скребла.

2. Рипуарська правда, Саксонська правда, Салічна правда, Алеманська правда, Бургундська правда: 1) джерела права слов'янських племен; 2) джерела права германських племен; 3) англосаксонське законодавство; 4) джерела права візантійців; 5) французьке законодавство.

3. Першою формою приватної земельної власності в Західній Європі вважають: 1) аллод; 2) феоде; 3) лібелярій; 4) помістя; 5) бенефіцій

4. Пожиттєве володіння земельним наділом за умови несення його власником васальної служби на користь феодала сеньйора, який цей наділ надавав у користування: 1) феоде; 2) аллод; 3) бенефіцій; 4) марка; 5) сеньйорія.

5. Феодальна рента виступала у таких формах: 1) відробітковій, продуктивній, грошовій; 2) відробітковій, панщинній, натуральній; 3) грошовій, оброчній, службовій; 4) несенні військової служби; 5) натуральній, грошовій та продуктивній.

6. Комплекс великої земельної власності, що включав у себе панську землю і землю, віддану селянам у тримання: 1) бенефіцій 2) домен 3) феоде 4) помістя 5) замок.

7. Період раннього Середньовіччя характеризувався: 1) низьким рівнем розвитку продуктивних сил, пануванням натурального господарства, масштабними військово-міграційними рухами, засиллям релігії в сфері культури; 2) низьким рівнем розвитку продуктивних сил, активним поширенням ринкових відносин, масштабними військово-міграційними рухами, бурхливим зростанням міст; 3) бурхливим розвитком продуктивних сил, пануванням натурального господарства, виникненням еретичних рухів, засиллям релігії в сфері культури; 4) пануванням натурального господарства, масштабними військово-міграційними рухами, засиллям релігії в сфері культури, заміною універсальних держав національними; 5) бурхливим розвитком продуктивних сил, пануванням натурального господарства, засиллям релігії в сфері культури,

8. Поділ Середньовіччя на три періоди: ранньофеодальний (к. V до сер. XI ст), розвинений феодалізм (сер. XI ст. – до кінця XV ст.), пізні

Середньовіччя (XVI – перша пол. XVII ст.) був запропонований: 1) західноєвропейськими медієвістами; 2) радянською історіографією; 3) сучасними вітчизняними вченими; 4) вченими-медієвістами Сходу; 5) вченими-медієвістами США.

9. У перші століття раннього середньовіччя основним матеріалом для письма слугував: 1) манускрипт; 2) пергамент; 3) папірус; 4) папір; 5) глиняні дощечки.

10. Яке з тверджень НЕ характеризує феодалізм: 1) панує натуральне господарство; 2) васал був зобов'язаний воювати проти свого сеньйора; 3) існування ренти у трьох видах; 4) земля, виділена за службу, називалася бенефіцієм; 5) панування релігії у всіх сферах життя..

11. У кельтів, германців і слов'ян наприкінці V на поч. IX ст. з'явилися їхні судебники, відомі в медієвістиці як: 1) правди; 2) манускрипти; 3) хроніки; 4) літописи; 5) часописи.

12. Яке з названих джерел належить до числа агіографічних творів? 1) „Житіє св. Григорія і св. Юліана Милостивого”; 2) „Історія франків”; 3) „Діяння саксів”; 4) „Життя Карла Великого”; 5) Салічна Пправда

13. Середньовіччя бере початок: 1) з утвердження християнства за імператора Костянтина; 2. з падіння Західної Римської імперії; 3. з першого хрестового походу; 4. з виникнення Арабського халіфату; 5) з виникнення Франкської імперії.

Рекомендована література.

1. Балух В., Коцур В. Історія середніх віків: у 2-х томах. Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. Чернівці, 2009.– 496с.
2. Блок Марк. Феодалне суспільство. К., 2001 URL: <http://litopys.org.ua/bloch/blo02.htm>
3. Войтович Л., Козак Н., Овсінський Ю., Чорний М. Medium aevum: Середні віки. Підручник для історичних спеціальностей ВУЗів / За ред. Л.Войтовича. Львів: Тріада плюс, 2010. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Voitovych_Leontii/Medium_Aevum_Seredni_viky/
4. Історія в термінах і поняттях: довідник: Навч. посіб. /За загал, ред. Орлової Т. В. Вишгород: ПП Сергійчук М. І., 2014. 732 URL: [с ...https://shron1.chtyvo.org.ua/Orlova_Tetiana/Istoriia_v_terminakh_i_poniattiakh.pdf?](https://shron1.chtyvo.org.ua/Orlova_Tetiana/Istoriia_v_terminakh_i_poniattiakh.pdf)
5. Крижанівська О., Крижанівський О. Історія середніх віків. Вступ до історії середньоєвропейського Середньовіччя. – Київ, 2006. – 368с.
6. Степанян К. До проблеми вживання термінів “темні віки” та “середні віки”. Записки Львівського медієвістичного клубу. Львів, 2016. С. 6-22. URL: [https://shron1.chtyvo.org.ua/Stepanian_Kyrylo/Do_problemy_vzhyvannia_termini_v_Temni_viky_ta_Seredni_viky.pdf?](https://shron1.chtyvo.org.ua/Stepanian_Kyrylo/Do_problemy_vzhyvannia_termini_v_Temni_viky_ta_Seredni_viky.pdf)

Тема 2.

Латинський та варварський світи на початку середніх віків. Варварські королівства

Мета - – проаналізувати розвиток германських племен від середини I ст. до н.е. до кінця I ст. н.е. на основі праці Публія Корнелія Тацита про життя стародавніх германців, розкрити причини і наслідки Великого переселення народів.

План.

1. Германці до великого переселення народів. (К.Тацит «Германія»)
 1. Розвиток господарства (землеробство, скотарство, ремесло, обмінна торгівля).
 2. Суспільно-політичний устрій.
 3. Релігія стародавніх германців.
2. Причини та наслідки Великого переселення народів.
3. Варварські королівства

Основні поняття: „прекарій”, „варвари”, „вандали”, „вергельд”, „друїди”, „лангобарди”, „літи”. «германці».

Методичні рекомендації

Аналізуючи перше питання семінарського заняття, слід звернути увагу на етимологію слова «германці». Необхідно також охарактеризувати умови і причини написання «Германії» Тацитом, з'ясувати, звідки автор почерпнули відомості про стародавніх германців і з якою метою він про них писав.

Розкрити життя і побут стародавніх германців, використовуючи працю Тацита. Відповідь на це питання структуруйте таким чином: 1) характеристика германських племен; 2) аналіз господарського устрою лад, землекористування; 3) суть і основні риси обцинних відносин; 4) показати зачатки соціальної і майнової диференціації; 5) які чинники визначали соціальний статус германця; 6) в чому полягали особливості рабства; 7) яким був суспільний устрій та організація управління; 8) яке місце в житті германців належало війні і військовій справі; 9) розкрийте особливості звичаїв, вірувань. *Обов'язково* під час відповіді посилайтеся на текст джерела.

Розглядаючи третє питання, слід звернути вагу на Причини та наслідки Великого переселення народів, показати хвилі цього процесу.

Розкрийте особливості створення варварських королівств на території Римської імперії. Зупиніться на визначені спільних та відмінних рис королівств. Якими були їхні взаєностосунки з місцевим населенням. Можете підготувати повідомлення/презентації про життя і діяльність виданих постатей цього епріоду, наприклад, Аттіла, Одоакр, Аецій та ін.

Тести

1. **Який римський історик писав про стародавніх германців?** 1) Тацит; 2) Солон; 3) Арістотель; 4) Олександр; 5) Діоклетіан.
2. **Як називався військовий вождь племені германців?** 1) конунг; 2) граф; 3) герцог; 4) єпископ; 5) рицар.
3. **Остаточне розділення Римської імперії на Східну і Західну відбулося у:** 1) 395 р.; 2) 497 р.; 3) 330 р.; 4) 438 р.; 5) 295 р.
4. **Першим королем християнином у Західній Європі вважається:** 1) Оттон I; 2) Одоакр; 3) Хлодвіг; 4) Карл Великий; 5) Генріх I.
5. **Над ким з них римлянам вдалося отримати перемогу на Каталаунських полях?** 1) над готами; 2) над гунами; 3) над вікінгами; 4) над вандалами; 5) над слов'янами.
6. **Першою королівською династією франків вважається династія:** 1) саксонська; 2) каролінгів; 3) капетингів; 4) меровингів; 5) ісаврійська.
7. **Найдовше з перерахованих варварських держав (до VIII ст.) проіснувала держава:** 1) вандалів в Африці; 2) вандалів в Італії; 3) вестготів в Іспанії; 4) бургундів в Галлії; 5) вестготів в Галлії.
8. **Кульмінаційним етапом Великого переселення народів вважають:** 1) нашествя гуннів у II – III століттях; 2) процес варваризації римської армії, котрий мав місце у II – III століттях; 3) нашествя гуннів у IV – V століттях; 4) нашествя готів у III – IV століттях.
9. **Автором „Історії франків” є:** 1) Мартин Турський; 2) Григорій Турський; 3) Пліній Старший; 4) Публій Корнелій 5) Тацит.
10. **Останнім римським імператором був:** 1) Ромул Августул; 2) Петроній Максим; 3) Аецій; 4) Одоакр; 5) Гонорій.
11. **Перехід до сусідської громади в германців:** 1) призвів до виникнення нерівності; 2) зміцнив родову общину; 3) продовжив початок формування централізованої держави; 4) зміцнив владу народних зборів; 5) посилив роль народних зборів.

Рекомендована література.

1. Medium aevum. Середні віки : підручник для історичних спеціальностей ВУЗів / Л. Войтович, Н. Козак, Ю. Овсінський, М. Чорний ; за ред. Л.В. Войтовича. Львів : Тріада Плюс, 2010. С. 35–45.

2. Балух В., Коцур В. Історія середніх віків: у 2-х томах. Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. Чернівці, 2009. – 496с.
3. Блок Марк. Феодалне суспільство. К., 2001 URL: <http://litopys.org.ua/bloch/blo02.htm>
4. Магдалена Мончиньська. Велике переселення народів. Історія неспокоїної епохи IV та V століть : курс лекцій . Київ : Софія-А, 2009. 400 с.
5. Войтович Л., Овсінський Ю. Історія війн і військового мистецтва: в 3-х т. Т. 1. Від зачатків військової організації до професійних найманих армій (бл. 3060 р. до Христа – початок XVI ст.). Харків: Фоліо, 2017. 894 с.
6. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани / за ред. Умберто Еко. Харків : Фоліо, 2018. 704 с.
7. Крижанівська О., Крижанівський О. Історія середніх віків. Вступ до історії середньоєвропейського Середньовіччя. Київ, 2006. 368с.
8. Сюсько К.М. Вихід германців на політичну арену Європи. *Carpatika-Karpatika*. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. Вип. 34 С. 112–131.
9. Холонюк, Т. В. Германські племена та їх взаємовідносини з Римською імперією в I-II ст. н.е. *Carpatica – Karpatika*. 2001. Вип. 13 . С. 176-183
10. [Damián Fernández](#), [Molly Lester](#) and [Jamie Wood](#). [Rome and Byzantium in the Visigothic Kingdom](#). Beyond Imitatio Imperii. Amsterdam University Presspp, 2023, p. 17 - 28

Публій Корнелій Тацит. ГЕРМАНІЯ

Публій Корнелій Тацит (прибл. 55 – 117 pp.) – один з найвідоміших римських істориків. Один з його творів «Про походження і місце проживання германців» («Германія»), опублікований близько 98 року, спеціально присвячений опису побуту (економічних, соціальних, політичних, сімейних відносин, релігійних поглядів), та особливостей окремих племен германців. Дана праця написана Тацитом на підставі наявних в той час творів інших авторів (головним чином Плінія Старшого та Тіта Лівія, чиї твори не збереглись до нашого часу), донесень римських полководців у сенат і розповідей римських купців та воїнів, які побували у країні германців, а також германських полонених-рабів, яких у той час у римлян було чимало.

Розділ I. Германія в цілому відокремлена від (країни) галлів, ретів та паннонців річками Рейном та Дунаєм, а від сарматів і даків – обопільним страхом, а також горами, решту оточує Океан, що обіймає широкі протоки і величезні розлоги островів ...

Розділ II. У своїх старовинних піснях, які є у германців єдиним видом історичних оповідей і літописів, вони славлять породженого землею бога Туїскона та його сина Манна як засновника свого племені, від якого вони походять. Ім'я ж «Германія» нове і нещодавно увійшло в ужиток: спочатку германцями називали те плем'я яке першим перейшло Рейн і витіснило галлів і яке тепер називається тунграми. Таким чином закріпилось

ім'я цілого народу, а не окремого племені: спочатку [галли] з остраху так на ім'я переможця стали називати всіх [мешканців Германії], а потім ті і самі взяли собі ім'я германців, яке надали їх [галли].

Розділ III. Розповідають, що у них був і Геркулес, котрого вони, ідучи в бій, славлять понад усіх героїв. З ними пов'язані існуючі в них пісні, виконанням яких, так званим *barditus*, вони запалюють свої серця; по самому ж звуку вони гадають про результат майбутнього бою: в залежності від того, як *barditus* прозвучить в лавах війська, вони або залякують [ворога], або самі лякаються; при цьому до уваги береться не стільки виразність голосів, скільки їх однотайність у висловленні мужності.

Розділ V. Хоч [іх] країна і різна до певної міри засвоїм виглядом, але загалом вона являє собою або страшний ліс, або огидне болото. Та її частина, що з боку Галлії, – більш волога, а в тій частині, що з боку Норіку і Паннонії, більше вітрів; для посівів вона плодюча, але не годиться для розведення фруктових дерев; багата на худобу, яка переважно малоросла; навіть робоча худоба непоказова і не може похвалитись рогами. Германці полюбляють, щоб худоби було багато: в цьому єдине і найприємніше для них джерело багатства. У золоті й сріблі боги їм відмовили, не знаю, чи з ласки до них, чи тому, що розгнівались на них. Я, однак, не стверджую, що в Германії зовсім нема родовищ срібла чи золота; та хто ж їх розвідував? Втім, германці й не одержимі такою пристрасстю до володіння [дорогоцінними металами] і до користування ними [як інші народи]; у них можна побачити подаровані їм посланцями і старійшинами (*principes*) срібні сосуди занедбаніми так само як і глиняні. Водночас племена, що мешкають ближче [до Рейну та Дунаю] цінують золото і срібло для ужитку в торгівлі: вони цінують певні види монет і надають їм перевагу; мешканці внутрішніх областей країни користуються більш простою і давньою формою торгівлі, а саме – міновою. З монет вони більш за все цінують старовинні і давно відомі – серрати і бігати; взагалі вони потребують більше срібла, ніж золота, не з любові до нього, а тому, що при торгівлі звичайними і дешевими товарами зручніше мати запас срібних монет.

Розділ VI. Заліза в них також небагато, про що свідчить характер їх наступальної зброї. Вони зрідка використовують мечі або довгі списи, але користуються дротиком (*hasta*), або, як вони називають його, *framea*, з вузьким і коротким залізним наконечником, зброєю настільки гострою і зручною, що одним тим самим дротиком вони, зважаючи на обставини, б'ються і врукопашну і здаля. Навіть вершники вдовольняються *framea* і щитом, піхотинці ж пускають і металеві списи, кожен по кілька штук, при цьому вони, оголені або в короткому плащі, кидають їх на величезну відстань.

Германці зовсім не хизуються розкішшю [зброї]; тільки щити вони розписують вишуканими фарбами. У небагатьох [є] лати, а шолом, металевий або шкіряний насилу знайдеться в одного – двох. Їх коні не вирізняються ні красою, ні швидкістю; та германці і не навчилися виконувати різні еволюції

за нашим звичаєм: вони спрямовують своїх коней або прямо, або вправо таким

зімкненим колом, щоб ніхто не залишався останнім.

Взагалі вони вважають, що піхота сильніша [за кінноту], тому дають бій змішаними загонами, використовуючи в кавалерійському бою і піхоту, яка своєю швидкістю пристосована до цього і діє злагоджено з кіннотою; таких піхотинців обирають з-поміж усієї молоді і ставлять їх перед бойовою лінією. Кількість їх визначена – по сотні з кожного округу. ...

Бойовий порядок [германців] складається з клинів. Відступити задля того, щоб потім знов кинутись на ворога, [у них] вважається не боягузством, а розсудливістю. Тіла своїх [вбитих та поранених] вони виносять з поля битви навіть тоді, коли її результат сумнівний. Кинути свій щит – особливо ганебний вчинок: тому, хто збезчестив себе в такий спосіб, забороняється бути присутнім при священнодійстві або брати участь в народному зібранні, і багато тих, хто повернулись живими з битви, покінчили знеславлене життя із зашморгом на шиї.

Розділ VII. Королів [германці] обирають по знатності, а воєначальників – по доблесті. [При цьому] королі не мають необмеженої чи свавільної влади, і вожді головують скоріше [тим, що є] прикладом, ніж правом наказувати, тим, що вони сміливі, виділяються [в битві], б'ються попереду строю, чим викликають захоплення. Втім страчувати, брати в кайдани, і піддавати тілесному покаранню не дозволяється нікому, крім жерців, та й те, не у вигляді покарання чи за наказом вождя, але ніби за велінням бога, який, за їх словами, присутній поміж тих, хто б'ється: в битву вони приносять взяті з гаїв священні зображення і значки.

Розділ VIII. Розповідають, що колись загони, що вагались та розсіювались, були відновлені жінками, завдяки їх невідступним мольбам і тому, що вони підставляли свої груди і вказували на неминучий полон, якого германці бояться, особливо для своїх жінок, так сильно, що міцніше бувають зв'язані обов'язками ті племена, які змушені серед своїх заложників давати також знатних дівчат.

Вони вважають, що в жінках є дещо священне і пророче, не відхиляють зневажливо їх порад і не залишають без уваги їх пророцтв....

Розділ IX. Серед богів германці найбільше шанують Меркурія, якому в певні дні дозволяють приносити також людські жертви¹. Геркулеса та Марса вони задобрюють призначеними для цього тваринами. ... Втім германці вважають невідповідним величі божественних істот замикати їх в стінах храмів, також зображати їх в людській подобі; вони присвячують їм гаї та діброви й іменами богів називають тільки те найсвятіше, що споглядають тільки з благоговінням.

Розділ X. Гадання по птахам та за допомогою жеребу вони шанують як ніхто інший. Гадання за жеребом [напрочуд] просте: відрубавши гілку плодового дерева, розрізають її на частини, помічають їх певними знаками і розкидають довільно по білому простирадлу. Потім жрець

племені, якщо запитує у справах суспільних, або ж батько родини, якщо у справах приватних, молиться богам і, дивлячись у небо, тричі бере по одній палиці і за зробленими значками виголошує пророкування. Якщо вийшла заборона¹, то цього дня про ту ж саму справу не можна було запитувати ні в який спосіб; якщо ж дозвіл, то необхідно було підтвердити його гаданням по птахам. І це також їм відомо – гадати по голосам і польоту птахів.

Мають германці й інший спосіб спостерігати за знаменнями, за допомогою якого вони намагаються дізнатись про результат важливих битв. Вони зводять взятого якимось чином воїна того народу, з яким ведеться війна, з обраним з-поміж свого племені, кожного зі своєю національною зброєю: і перемога того чи іншого сприймається як провіщення.

Розділ XI. Про менш важливі справи радяться старійшини, про більш важливі – всі, при цьому ті справи, рішення про які виносить народ, [попередньо] обговорюються старійшинами. Збираються в певні дні, якщо тільки не трапиться нічого неочікуваного і несподіваного, а саме, на молодикку або в повний місяць, оскільки германці вірять, що саме ці дні найсприятливіші для початку справ. Вони ведуть рахунок часу не за днями, а за ночами; так вони роблять при умовляннях і сповіщаннях; вони вважають, що ніч веде за собою день. Втім ця свобода має недоліком те, що вони збираються не одразу, як за чийось наказом, але вони втрачають два і три дні через повільність тих, хто збирається. Коли натовп вирішить [що час починати], вони розсаджуються озброєні. Жерці, які в цьому разі мають право наказувати, закликають до тиші. Потім вислуховується король або хтось зі старійшин відповідно до віку, знатності, військової слави, красномовства, не стільки через його владу наказувати, скільки через його переконливість. Якщо вислови не подобаються, його відкидають гучним ремствуванням, якщо ж подобається, то трясуть списами (*framea*): віддавати похвалу зброєю у них вважається найпочеснішим видом схвалення.

Розділ XII. Перед народним зібранням можна також виступати зі звинуваченням і пропонувати на розгляд справи, що тягнуть за собою смертний вирок. Покарання бувають різні, залежно від злочину: зрадників і перебіжчиків вішають на деревах, боягузів та дезертирів, або тих, хто збезчестив своє тіло, топлять в багні та болоті, закидавши зверху хмизом. Ця різниця в способах покарання залежить від того, що на їх думку, злочин потрібно при покаранні виставляти напоказ, а ганебні вчинки – приховувати. Менші злочини також караються відповідним чином: викриті в них штрафуються певною кількістю коней та худоби; частина цієї пені виплачується королю чи племені, частина – самому позивачу чи його родичам.

Розділ XIII. [Германці] розглядають будь-які справи, і суспільні, і приватні, не інакше, як озброєні. Але їм не властиво, щоб хто-небудь почав носити зброю раніше, ніж плем'я визнає його гідним цього. Тоді хто-небудь зі старійшин, або батько, або родич, в самому народному

зібранні вручає юнакові щит і спис; це в них замінює тогу, це є першим вшануванням юнаків: до цього вони були членами родини, тепер стали членами держави. Велика знатність або видатні заслуги батьків дають звання вождя навіть юнакам; решта ж приєднується до більш могутніх,

які вже давно проявили себе [в боях], і нема ніякого сорому бути [чиймсь] дружинником. Втім, і в самій дружині є ступені за рішенням того, за ким вона слідує. Значними бувають і змагання між дружинниками, кому з них посісти поруч зі своїм вождем перше місце, і з-поміж [самих] вождів, у кого більш чисельна і вправна дружина. В ній його велич, в ній його сила: бути постійно оточеним великою кількістю юнаків – це гордість в мирний час і захист під час війни. І не тільки у свого, але й у сусідніх племен вождь стає відомим і славетним, якщо його дружина вирізняється своєю чисельністю і доблестю: до нього направляються посольства, йому надсилають дарунки, і часто тільки його особиста слава вирішує результат війни.

Розділ XIV. Під час бою вождю ганебно поступитись хоробрістю [своїй дружині], дружині ж ганебно не зрівнятися із вождем; повернутись живим з битви, в якій загинув вождь, означає на все життя покрити себе ганьбою і безчестям; захищати його, оберігати, а також славі його приписувати власні подвиги – в цьому полягає головна присяга [дружинника]; вожді б'ються заради перемоги, дружинники – заради вождя. Якщо плем'я, в якому вони народились, заскніє в тривалому мирі та неробстві, то багато знатних юнаків [з власної ініціативи] ідуть до племен, втягнутих у яку-небудь війну, оскільки цьому народові спокій не до душі, та й легше прославитись в небезпеці, а прогледувати чисельну дружину можливо лише пограбунками чи війною. Дружинники ж від щедрості свого вождя очікують собі і бойового коня і закривавлену переможну фрамею, а замість платні для них влаштовуються бенкети, не вишукані, проте щедрі. Засоби для такої щедрості і надають пограбунок і війна. [Цих людей] легше переконати викликати на бій ворога і отримати поранення, ніж орати землю й очікувати на врожай; більш того – вони вважають лінощами імалодушністю здобувати потом те, що можна здобути з кров'ю.

Розділ XV. Коли вони не йдуть на війну, то весь свій час проводять почасти на полюванні, та здебільшого, у [повному] неробстві, сплять та об'їдаються так, що найвойовничіші [з них] нічого не роблять, залишаючи турботи про дім та пенати, про ниву старим і взагалі найслабшим домочадцям; самі ж вони потопають в бездіяльності, за дивною суперечливістю природи, коли одні і ті ж люди так люблять бездіяльність і так ненавидять спокій.

У [германських] племен існує звичай, щоб усі добровільно приносили вождям певну кількість худоби чи земних плодів; це приймається як почесний дарунок, але водночас задовольняє потреби. [Вожді] зазвичай радіють дарункам сусідніх племен, які надсилаються не від окремих осіб, а

від імені усього племені, і складаються з відбірних коней, цінної зброї, фалер¹, та намист; ми навчили їх приймати також і гроші.

Розділ XVI. Добре відомо, що германські народи зовсім не мешкають у містах і навіть не терплять, щоб їхні житла стояли поруч; оселяються вони віддалено один від одного і врозбрід, де [хто] вподобав [який-небудь] струмок, чи галявину чи ліс. Села вони влаштовують не по-нашому – у вигляді з'єднаних між собою будівель, – але кожен оточує свій будинок [вільною] ділянкою чи то для убезпечення від пожежі, чи то через невміння будувати. Вони також не застосовують [для будівель] каменю і не роблять дахи з черепиці. [Будівельний] матеріал вони застосовують необробленим і не дбають про красивий зовнішній вигляд [будівель]. Втім, окремі місця вони обмазують [глиною], такою чистою і яскравою, що створюється враження кольорового візерунку. У них заведено також для зимової схованки та зберігання продуктів викопувати ями в землі, накидаючи зверху багато гною; такі місця пом'якшують суворі холоди, а в разі нападу ворога все відкрите розграбовується, сховане ж і зарите залишається невідомим, або ж оминається тому, що його [ще] треба шукати.

Розділ XVII. Одягом для всіх є короткий плащ, застібнутий пряжкою чи, за її відсутності, колючкою. Не прикриті нічим іншим, вони проводять цілі дні біля вогнища. Найзаможніші [у них] вирізняються одягом, але не таким, що розвивається як у сарматів чи парф'ян, а вузьким, що щільно облягає все тіло. Носять і звірині шкіри, ті, що ближче до берега¹ – які доведеться, ті, що віддалені, – з вибором, оскільки не мають одягу, [отриманого] від торгівлі.

Одяг жінок такий самий, як і в чоловіків, з тією тільки різницею, що вони часто носять лляні накидки, розмальовані пурпурною фарбою; верхня частина їх одягу не має рукавів, тому оголеними залишаються руки і ближнядо них частина грудей.

Розділ XVIII. Однак шлюби там суворі, і жоден їх звичай не заслуговує на таку похвалу, як цей, оскільки вони чи не єдині з варварів вдовольняються однією дружиною, за невеличким виключенням тих, хто має кількох дружин, але не зі сластолюбства, а через знатне походження, яке призводить до численних шлюбних пропозицій. Придане не дружина приносить чоловіку, а чоловік дає дружині. При цьому присутні батьки й родичі, які оцінюють [його] подарунки; ці дарунки обираються не для жіночої втіхи і не для того, щоб молода в них вбиралась, – це воли, загнуданий кінь, щит з фрамеею та мечем. За ці подарунки чоловік отримує дружину, а вона, в свою чергу, приносить чоловіку яку-небудь зброю. Це вважається у них найміцнішими узами, замінює священні таїнства і шлюбних богів. Щоб жінка не вважала сторонніми для себе думки про подвиги і раптові війни, вже перші шлюбні обряди нагадують їй про те, що вона має стати товаришем [чоловіка] в турботах і небезпеках, витримувати і в мирний час і на війні те ж [що й чоловік] і зважуватись на те ж, що і він. ...

Розділ XIX. Так живуть жінки, цнотливість яких бережеться, не розбещені жодними спокусливими видовищами, жодними збуджуючими бенкетами. Таємниці письма невідомі ані чоловіками, ані жінкам. Перелюбства у такого чисельного народу вкрай рідкі; покарання [здійснюється] негайно і самим чоловіком: з обрізаним волоссям, роздягну догола, чоловік виганяє її з дому в присутності родичів і ударами жене через усе селище. До цнотливості, яка стала суспільним надбанням, жодних поступок: ані красою, ані [юним] віком, ані багатством

[така жінка] не знайде собі чоловіка. ... Таким чином, вони отримують одного чоловіка, як і одне тіло, і одне життя, щоб далі цього не сягали їх мрії і їх бажання, і щоб вони любили не стільки свого чоловіка, скільки саме подружнєжиття. Обмежувати кількість дітей чи вбивати кого-небудь з народжених [після смерті батька] вважається ганебним.

Там добрі звичаї мають більшу силу, ніж в інших країнах хороші закони.

Розділ XX. [Діти] в кожному домі зростають голі і брудні [і] виростають такої міцної статури, що викликають нас подив. Кожного [з них] мати годує своєю груддю, не віддаючи служницям чи годувальницям. При цьому пан не вирізняється від раба більшою розкішшю у вихованні. Вони живуть серед тої самої худоби, на тій самій землі, допоки вік не виокремить вільно народжених [від рабів] і їх доблесть не стане загальноновизнаною...

Син сестри в такій же пошані у свого дядька, і в батька; дехто навіть вважає цей вид кровного зв'язку більш тісним і священним, і коли беруть заручників, переважно вимагають [саме таких родичів], оскільки ними міцніше утримується душа і ширше охоплюється родина. Однак спадкоємцями і наступниками кожного є його власні діти; заповіту жодного [у германців не існує]. Якщо [в когось] нема дітей, у володіння [спадком] вступають найближчі за ступенем [спорідненості] – брати, [потім] дядьки по батьку, дядько по матері. Що більше родичів, що більше свояків, то більшою любов'ю оточена старість... Бездітність [у них] не має жодної ціни.

Розділ XXI. [У германців] обов'язком є поділяти як ворожнечу [свого] батька чи родича, так і дружбу. Втім, [ворожнеча] не триває [безкінечно і не є] непримиренною.

Навіть вбивство може повкутуватись певною кількістю худоби, крупної і дрібної, [при цьому] відшкодування отримує вся родина. Це дуже корисно в інтересах суспільства, оскільки при довільній [розправі] ворожнеча більш небезпечна.

Жоден інший народ не є таким щедрим в гостинності. Вважається гріхом відмовити кому-небудь зі смертних в притулку. Кожен пригощає найкращими наїдками в міру свого достатку. Коли [частування] не вистачає, то той, хто щойно був господарем, вказує на притулок і стає супровідником, і йдуть вони до найближчого дому без [будь-якого] запрошення, але це несуттєво: обох приймають з однаковою сердечністю.

Щодо права гостинності, ніхто не вбачає різниці між знайомим і незнайомцем. Якщо, покидаючи дім, гість попросить якусь річ, то за звичаєм [цю річ] віддають йому, натомість так само просто можна попросити [щонебудь і від нього]. Вони люблять дарунки, але ні даний [подарунок] не стає заслугою, ні отриманий ні до чого не зобов'язує. Стосунки між господарем і гостем визначаються взаємною люб'язністю.

Розділ XXII. Прокинувшись від сну, який часто затягується у них на весь день, [германці] одразу ж вмиваються, частіше за все теплою водою, оскільки зима у них триває більшу частину року. Умившись, вони їдять, при цьому кожен сидить окремо за своїм особливим столом.

Потім ідуть озброєні у своїх справах, а нерідко і на бенкет. У них не вважається ганебним пити безперервно день і ніч. Як це часто буває поміж п'яними, у них часто виникають сварки, які рідко закінчуються [тільки] лайкою, частіше ж – вбивством і пораненнями. Однак під час цих бенкетів вони також радяться про примирення ворогів, про укладання шлюбних союзів, про обрання старійшин, зрештою, про мир і про війну, оскільки, на їх думку, ніколи душа не буває настільки відкритою для чистих помислів і настільки легко надихається на великі справи. Народ цей, не підступний і не хитрий, в невимушених жартах відкриває те, що раніше було на душі. Нічим не прихована думка, висловлена в такий спосіб, знов обговорюється наступного дня.

Розділ XXIII. Напоем для них слугує рідина з ячменю та пшениці, перетворена [за допомогою бродіння] на щось подібне до вина¹, ті, що проживають ближче до берега, купують і вино. Їжа [у них] проста: дикорослі плоди, свіжа дичина або кисле молоко; без особливого приготування і без приправ вони насичуються. Що стосується спраги – вони менш помірковані. Потураючи [їх] пияцтву і даючи [їм пити] досхочу, перемогти їх пороками не важче, ніж зброєю.

Розділ XXIV. У них одне й те саме видовище на усіх зібраннях: оголені юнаки у вигляді забавки плигають між [встромленими в землю вістряма догори] мечами і страшним списами. Вправи перетворили це в мистецтво, мистецтво надало йому краси, але це робиться не з користі чи за платню – достатньою нагородою відважній спритності є задоволення глядачів.

Вони грають в кості і, що дивно, займаються цим як серйозною справою і тверезі, та з таким азартом, що і вигравши і програвши, коли вже нічого не залишилось, при останньому кидку костей закладають свободу і тіло. Переможений добровільно іде в рабство, і хоч він може бути і молодше і сильніше, дає себе зв'язати і продати. Така їх упертість в дурній справі; самі ж вони називають це відданістю. Таких рабів вони продають, щоб позбутись сорому [від такої] перемоги.

Розділ XXV. Рештою рабів вони користуються не так як у нас, з розподіленням службових обов'язків між ними як дворовою прислугою: кожен з рабів розпоряджається у власному домі, в своєму господарстві. Пан тільки обкладає його, подібно колону, певною кількістю хліба, або дрібної

худоби, або одягу [у вигляді оброку], і тільки в цьому полягає його обов'язок як раба. Решту обов'язків по дому виконують дружина і діти [пана]. Раба рідко січуть різками, накладають кайдани і карають примусовими роботами, частіше стається так, що його вбивають, але не в якості покарання чи з суворості, а в запалі в пориві гніву, неначе ворога, з тією тільки різницею, що таке вбивство залишається без покарання.

Вільновідпущеники не набагато вищі за рабів. Рідко вони мають вагу в домі і інколи в державі, за виключенням тих народів, у яких є королівська влада, де вони [інколи] підіймаються і над вільними, і [навіть] над знатними; в інших же народів низьке становище вільновідпущеника є доказом свободи.

Розділ XXVI. Германці не знають віддачі грошей в примноження і нарощування відсотків; [і таким незнанням] вони краще захищені [від цього зла], ніж якби воно було заборонене [законом]. Землі займаються всіма разом почергово за кількістю робітників, і скоро вони ділять її поміж собою, зважаючи на гідність кожного; поділ полегшується великою кількістю

вільних земельних просторів; вони щороку змінюють пашню і [при цьому] ще залишається [вільне] поле. Адже вони не дбають про родючість ґрунтів і їх розміри за допомогою праці – вони не розводять фруктових садів, не відділяють луків, не зрошують городів; вони вимагають від землі тільки [врожаю] посіяного [хліба].

Розділ XXVII. При влаштуванні похорон [германці не проявляють] ніякого марнославства, вони дбають тільки про те, щоб при спаленні тіл славнозвісних мужів використовувалась деревина відомих порід. У [поховальне] багаття вони не кидають ковдри і пахоці; на ньому спалюють зброю кожного [небіжчика], а у декого – і коня.

Могила обкладається дерном. Вони зневажливо ставляться до шанування високих і громіздких пам'ятників, як важких для небіжчика. Стогін і сльози у них швидко вгамовуються, скорбота ж і смуток залишаються надовго. Стогін [на їх думку] личить жінкам, чоловікам – пам'ять.

Публій Корнелій Тацит. ГЕРМАНІЯ. URL:
http://ni.biz.ua/4/4_4/4_47016_publiy-korneliy-tatsit-germaniya.html

ТЕМА 3.

Франкська держава в період Раннього середньовіччя . Династія Меровінгів.

Мета: охарактеризувати господарство, общинну організацію та соціальну структуру франкського суспільства за правління Меровінгів (за Салічною правдою), визначити основні причини та передумови встановлення феодального ладу у франкській державі в V - VIII століттях.

План.

1. Виникнення франкської держави. Хлодвіг.
2. Господарство, общинна організація та соціальна структура франкського суспільства за правління Меровінгів (за Салічною Правдою) (Див. докум. у Семко Я. Історія раннього середньовіччя: документи та матеріали : хрестоматія. Одеса : Фенікс, 2021. С. 11-45 https://shron1.chtyvo.org.ua/Semko_Yana/Istoriia_rannoho_Serednovichchia_dokumenty_ta_materialy.pdf?PHPSESSID=a9odu18bs8ijcqlum8517gval4)
3. Франкська держава в період правління «ледачих королів» та майордомів (*написати есе (до 2 сторінок тексту 14 шрифт 1,5 інтервал) – Які причини і наслідки посилення влади майордомів?*)
4. Реформа Карла Мартелла і встановлення феодального ладу у Франкській державі.

Основні поняття: «сеньйорія», «середні віки», «феодалізм», «феод», «аллод», «помістя», «бенефіційм», «хроніки», «майордоми».

Методичні рекомендації

Під час висвітлення першого питання звернути увагу на походження франків. дати характеристику Хлодвіга як людини і політичного діяча. Розкрити особливості становлення держави та оформлення королівської влади.

Друге питання вимагає детального аналізу Салічної правди. Опрацюйте документ за такими питаннями: 1. Чому Салічну правду вважають ранньофеодальною правовою пам'яткою західноєвропейського середньовіччя?; 2. Які положення документи розкривають процес розкладання родових відносин і виникнення алоду; 3. Якими були поземельні відносини у франків. 4. Соціальні групи франків за «Салічною правдою», їхнє економічне та правове становище, майнова нерівність. 5. Політична організація франкського суспільства у V - на початку VIII ст. 6. Які види покарання є найпоширенішими і чи були вони диференційовані в Салічній правді залежно від становища людини?

Третє питання виконує вдома. Воно присвячене висвітленню періоду правління «ледачих королів». акцентуйте увагу на причинах поступового піднесення майордомів Австразії. Робота має мати власні судження і думки автора, а не переказ тексту підручника.

У четвертому питанні зупиніться на характеристиці Піпіна Геристальського, Карла Мартелла. Визначте причини проведення бенефіційної реформи і її суть. Наслідки реформи для феодалізації франкського суспільства. У чому це проявилось?

Тести:

- 1. Умовна земельна пожиттєва власність феодала, що передавалась у спадок:** 1) повний аллод; 2) феоде; 3) бенефіцій; 4) неповний аллод; 5) наділ.
- 2. У VII – VIII єдиними центрами освіти у Франкському королівстві були:** 1) єпископські і монастирські школи; 2) королівські бібліотеки; 3) світські та монастирські школи; 4) університетські центри; 5) громадські бібліотеки.
- 3. Засновником династії Каролінгів вважається:** 1) Пипін Геристальський; 2) Карл Мартелл; 3) Пипін Короткий; 4) Карл Великий; 5) Хлодвіг.
- 4. Умовною пожиттєвою феодальною власністю, котра давалася на умовах несення військової служби був:** 1) феоде; 2) аллод; 3) прекарій; 4) бенефіцій; 5) марка.
- 5. Прикордонні області Франкської імперії називалися:** 1) марки; 2) землі; 3) графства; 4) області; 5) райони.
- 6. Вкажіть військо якого народу було розгромлено у 732 р. в битві при Пуатьє:** 1) римлян; 2) готів; 3) арабів; 4) турків-сельджуків; 5) вестготів.
- 7. Вкажіть титул Карла Мартелла:** 1) герцог; 2) король; 3) граф; 4) майордом; 5) маркграф.
- 8. Яка релігію сповідував правитель Хлодвіг?** 1) православ'я; 2) протестантизм; 3) християнство; 4) аріанство; 5) іслам.
- 9. Що таке вергельд?** 1) податок; 2) суд божий; 3) мито; 4) посаг; 5) сплата за вбитого.
- 10. В яких одиницях вимірюються штрафи у Салічній правді?** 1) дукати; 2) соліди; 3) форинти; 4) фунти; 5) піастри.
- 11. Ознакою неповноправності західноєвропейського селянства було те, що воно:** 1) змушене було організувати ополчення свого сеньйора; 2) до XI змушене було нести військову повинність; 3) через своїх представників брало участь у загальнонародних зборах; 4) до XI століття воно було повністю відсторонене від військової служби; 5) змушене було виконувати рекрутську повинність.
- 12. Франки утворили своє королівство на території:** 1) Галлії; 2) Саксонії; 3) Італії; 4) Іспанії; 5) Бургундії.

13. **Племінного вождя франків, який підкорив собі сусідні племена і заснував королівство звали:** 1) Теодоріх; 2) Аецій; 3) Хлодвіг; 4) Хільперик; 5) Мерлін.

Рекомендована література.

1. Medium aevum. Середні віки : підручник для історичних спеціальностей ВУЗів / Л. Войтович, Н. Козак, Ю. Овсінський, М. Чорний ; за ред. Л.В. Войтовича. Львів : Тріада Плюс, 2010. С. 35–45.
2. Балух В., Коцур В. Історія середніх віків: у 2-х томах. Т.1. Ранне середньовіччя: курс лекцій. Чернівці, 2009. 496с.
3. Блок Марк. Феодалне суспільство. К., 2001 URL: <http://litopys.org.ua/bloch/blo02.htm>
4. Ліхтей І.М. Держава франків. Матеріали до лекції та практичних занять. Ужгород, 2023, 64 с
5. Войтович Л., Овсінський Ю. Історія війн і військового мистецтва: в 3-х т. Т. 1. Від зачатків військової організації до професійних найманих армій (бл. 3060 р. до Христа – початок XVI ст.). Харків: Фоліо, 2017. 894 с.
6. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани / за ред. Умберто Еко. Харків : Фоліо, 2018. 704 с.
7. Крижанівська О., Крижанівський О. Історія середніх віків. Вступ до історії середньоєвропейського Середньовіччя. Київ, 2006. 368с.
8. Семко Я. Історія раннього середньовіччя: документи та матеріали : хрестоматія. Одеса : Фенікс, 2021. С. 11-45 https://shron1.chtyvo.org.ua/Semko_Yana/Istoriia_rannoho_Serednovichchia_dokumenty_ta_materialy.pdf?PHPSESSID=a9odu18bs8ijcqlum8517gval4

ТЕМА 4.

Франкська держава в період Раннього середньовіччя . Династія Каролінгів.

Мета: охарактеризувати господарство, общинну організацію, соціальну структуру та господарське життя франкської держави за правління Каролінгів (за «Капітулярій про помістя»), визначити основні прояви феодалного ладу у франкській державі в IX-першій половині XI століття.

План.

1. Діяльність перших Каролінгів. Пипін Короткий.
2. Життя і діяльність Карла Великого.
3. Формування основ феодалного ладу. Капітулярій про помістя (Див. Гордієнко В. В., Гордієнко Г. М. Кривошея І. І. Історія середніх віків. Практикум...).
4. Занепад влади Каролінгів. Верденський договір 843р. та його наслідки.
5. Особливості Каролінгського відродження.

Основні поняття: «капітулярій», «марка», «майордом», «травневі поля», «прекарій», «сеньйорія», «домен».

Методичні рекомендації

Під час висвітлення першого питання звернути увагу на розгортання боротьби за владу після смерті Піпіна Короткого. Перемога Карла. Внутрішня політика Карла Великого: завершення аграрного перевороту, реорганізація системи управління, зміцнення королівської влади, концепції державного устрою. Зовнішня політика: війни із саксами, лангобардами, візантійцями, арабами. Взаємовідносини зі слов'янами, англо-саксами та норманами. Проголошення імперії - причини та сутність.

Характеризуючи третє питання проаналізуйте Капітулярій про помістя, Карла Великого, який виник 803 року як інструкція, що її імператор Карл видав для своїх управителів маєтків та інших службовців феодального маєтку. «Капітулярій» має 70 статей, або глав (слово «капітулярій» походить від слова «*capitulus*» - голова або глава). У «Капітулярії» знайшла відображення структура великого ранньофеодального маєтку з масою різноманітних слуг, серед яких уже можна розрізнити людей, закріпачених феодалом. Зверніть увагу на види господарської діяльності у маєтку: землеробство, його галузі, агрикультура; тваринництво; ремесло, ступінь його відділення від землеробства; обмін, його характер; організація маєтку й помісного управління; права й функції помісної адміністрації. Господарство, відображене в «Капітулярії», має натурально-замкнутий характер, про що свідчить низка статей (49, 8, 20, 19, 23, 34, 37, 42, 44-та тощо). У маєтку багато ремісників, праця яких особливо яскраво охарактеризована в главі 62, де загалом диференційовано багато обов'язків людей щодо феодала. Загалом у «Капітулярії» згадано понад 24 професії ремісників. Коли порівнюєш «Капітулярій» із «Салічною Правдою», то бачиш, що в ньому відображено нові риси феодалізації (власність феодала на ліс, владу над людьми, тілесні покарання за непослух).

Окремо зупиніться на характеристиці економічного й правового становища селян маєтку: вільні люди, їхні права й обов'язки; залежні люди, їхні повинності; двірські люди, їхнє становище. В четвертому питанні зверніть увагу на причини занепаду влади Каролінгів після смерті Карла Великого та передумови укладення Верденського договору 843р.: боротьба Карла Лисого, Людовика Німецького і Лотаря навколо долі спадщини Карла Великого, подальші переділи території держави. Визначте, які наслідки мало укладення цього договору, зокрема, утворення Східно-Франкської та Західно-Франкської держав.

П'яте питання – розкрити особливості Каролінгського Ренесансу. Значення Франкської держави в історії Європи.

Тести:

- 1. Прикордонні форпости Карла Великого називались:** 1) фьєфами; 2) мансами; 3) графствами; 4) марками; 5) сеньоріями.
- 2. Інструкція управляючим королівських помість, видана близько 800 року Карлом Великим називалася:** 1) Шартрський капітулярій; 2) Капітулярій про маєтки; 3) Сен-Жерменський поліптик; 4) Овернський збірник; 5) Салічна правда.
- 3. Умовною позиттєвою феодальною власністю, котра давалася на умовах несення військової служби був:** 1) фео́д; 2) алло́д; 3) прека́рій; 4) бенефі́цій; 5) марка.
- 4. Хто з франкських королів заради примирення з папою прислужився папі Стефану у ролі конюха?** 1) Карломан; 2) Лотар I; 3) Пипін Короткий; 4) Карл Великий; 5) Карл Мартелл.
- 5. Найтривалішою і найзапеклішою війною Карла Великого була боротьба за підкорення:** 1) вандалів; 2) саксів; 3) лангобардів; 4) алеманів; 5) слов'ян.
- 6. Франкська держава стала імперією у:** 1) 768 р.; 2) 751 р.; 3) 800 р.; 4) 774р.; 5) 843 р.
- 7. Загальні збори, котрі збиралися в період правління Карла Великого для обговорення державних справ називалися:** 1) травневі поля; 2) осінні поля; 3) вересневі поля; 4) червневі поля; 5) військові поля.
- 8. Укладення Верденського договору заклало початок створення таких держав як:** 1) Франція, Англія, Іспанія; 2) Англія, Німеччина та Італія; 3) Франція, Німеччина, Італія; 4) Франція, Швейцарія. Італія; 5) . Німеччина, Італія, Угорщина.
- 9. Останнім західнофранкським королем з династії Каролінгів був:** 1) Гуго Капет; 2) Людовік V Лінівий; 3) Карл V; 4) Генріх II Простакуватий; 5) Карл Великий.
- 10. У північній частині Французького королівства епіцентрами державної політичної нестабільності виступали:** 1) Бретань і Нормандія; 2) Нормандія і Аквітанія; 3) Бретань та Бургундія; 4) Аквітанія та Шампань; 5) Бургундія і Гасконь.
- 11. Дочка Ярослава Мудрого Анна була регентшею короля:** 1) Рауля де Валуа; 2) Роберта Благочестивого; 3) Генріха I; 4) Філіппа I; 5) Людовіка VI.

12. Політична система Західно-Франкської держави на рубежі X-XI ст. це: 1) ранньофеодальна монархія; 2) сеньйоріальна монархія; 3) станова монархія; 4) абсолютна монархія; 5) помісна монархія.

13. Салічна правда діяла у: 1) саксонців; 2) франків; 3) баварців; 4) бургунців; 5) аварців.

Рекомендована література.

1. Medium aevum. Середні віки : підручник для історичних спеціальностей ВУЗів / Л. Войтович, Н. Козак, Ю. Овсінський, М. Чорний ; за ред. Л.В. Войтовича. Львів : Тріада Плюс, 2010. С. 35–45.
2. Балух В., Коцур В. Історія середніх віків: у 2-х томах. Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. Чернівці, 2009. 496с.
3. Блок Марк. Феодалне суспільство. К., 2001 URL: <http://litopys.org.ua/bloch/blo02.htm>
1. Гордієнко В. В., Гордієнко Г. М. Кривошея І. І. Історія середніх віків. Практикум. Частина І: навч. посібник. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. С.183-194. https://library.udpu.edu.ua/library_files/ece/6729_01.pdf
2. Крижанівська О., Крижанівський О. Історія середніх віків. Вступ до історії середньоевропейського Середньовіччя. Київ, 2006. 368с.
3. Ліхтей І.М. Держава франків. Матеріали до лекції та практичних занять. Ужгород, 2023. С.20-30.
4. Семко Я. Історія раннього середньовіччя: документи та матеріали : хрестоматія. Одеса : Фенікс, 2021.С. 11-45 https://shron1.chtyvo.org.ua/Semko_Yana/Istoriia_rannoho_Serednovichchia_dokumenty_ta_materialy.pdf?PHPSESSID=a9odu18bs8ijcqlum8517gval4
5. Стеценко Н. С. Розвиток земельного законодавства країн Західної Європи періоду Середньовіччя [Електронний ресурс]. Порівняльно-аналітичне право : електрон. наук. фах. вид. 2017. № 4. С. 35. Режим доступу: http://www.pap.in.ua/4_2017/9.

«Капітулярій про помістя» (792/793 – 800)

Свою назву капітулярії отримали від форми викладу – від поділу кожного указу правителя на невеликі розділи (лат. capitula). «Капітулярій про помістя» (Capitulare de villis) – інструкція монарха управителям його маєтків.

На думку більшості дослідників, «Капітулярій про помістя» видав Карл Великий. Побуває також точка зору, що його автором є Людовік, син Карла Великого, король Аквітанії.

3. Щоб не сміли управителі (*judices*) ставити людей наших на свою службу, вимагаючи від них панщини, вирубування [лісових] угідь та інших

робіт на свою користь; нехай також не приймають від них будь-яких дарів – ні коня, ні бика, ні корови, ні свині, ні барана, ні поросяти, ні ягняти, ні чогось іншого, за винятком гарбузів, продуктів садівництва, яблук, курей та яєць.

8. Щоб управителі наші прийняли наші виноградники, які в їхньому віданні, і добре за ними доглядали; саме ж вино зливали в посудини і пильнували, щоб ніяк не зіпсувалось; інше ж вино – просте – хай купують, щоб постачати його помістям володаревим. Якщо ж буде закуплено такого вина більше, ніж треба постачати нашим помістям, нас про те повідомляти, а ми сповістимо, яка буде щодо цього наша воля. А відсадки від виноградників наших відправляти для нашої потреби. Чинші з наших помість, які повинні [платити] вином, відправляти в наші погребі.

10. Щоб старости (*maiores*) наші, лісничі, конюхи, ключники, десятники, збирачі мит та інші службовці (*ministeriales*) виконували роботи щодо оранки поля і давали поросят за свої манси; замість же ручних робіт хай добре виконують свої посадові обов'язки. Якщо ж хтось із старост має бенефіцій, хай посилає за себе заступника, щоб він виконував за цей [бенефіцій] і ручні роботи, й іншу службу.

19. При житницях наших в головних помістях (*in villis capitaneis*) тримати не менше, ніж 100 курей, і не менше, ніж 30 гусей. А при хуторах (*mansioniles*) курей тримати не менше, ніж 50, а гусей не менше, ніж 12.

20. Кожен управитель хай подбає про те, щоб продукти упродовж усього року у достатку до [панського] двору надходили; крім того, хай оглядає їх по черзі тричі, чотири рази і більше.

23. У кожному помісті нашому управителі хай мають якнайбільше хлівів для корів, свиней, овець, кіз і цапів, і ніяк без цього не можна обходитися. Крім того, хай тримають робочу худобу [*vaccas*], роздану рабам для справляння їхньої служби, щоб через [цю] службу запряжки і підводи на панські потреби ніяк не зменшувались...

28. Бажаємо, аби щороку в Чотиридесятницю, на Вербну неділю, що називається осанною, [управителі] за нашим наказом надсилали гроші з нашого господарства після того, як ми ознайомилися зі звітністю про кількість наших прибутків у цьому році.

36. Щоб ліси і заповідні хащі наші добре охоронялись; і якщо де буде зручне місце для розчищення, розчищали б, і полям заростати лісом не давали; а де мають бути ліси, ніяк не допускати їх вирубувати й нищити; звірів же в заповідних хащах наших пильно охороняти; дбати також про соколів і яструбів для нашої справи; та оброки, належні за це, старанно збирати. Управителі, а також старости і люди їхні, якщо ганятимуть свиней на випас у наш ліс, хай самі перші платять належну десятину, подаючи нам добрий приклад, аби потім і інші люди їхню десятину платили повністю.

45. Щоб кожен управитель мав у своєму віданні добрих майстрів, а саме: ковалів, сріблярів і золотарів, шевців, токарів, теслярів, зброярів, рибалок, птахоловів, миловарів, пивоварів, тобто тих, хто обізнаний з

виготовленням пива, яблуневих, грушевих та інших видів напоїв, пекарів, які випікали б для наших потреб білий хліб [*simitam*], людей, що добре вміють плести тенета для полювання і сіті для вилову риби і ловлі птахів, а також інших службовців, перелічувати яких було б довго.

52. Бажаємо, щоб різним людям із [середовища] залежних і рабів наших або з вільних, які мешкають у наших фісках і помістях, [управителі] творили повний і справедливий суд, як кожному належить.

60. Старост у жодному разі не ставити з-поміж людей заможних, але з людей середнього достатку і відданих.

З книги Ліхтей І.М. Держава франків. Матеріали до лекції та практичних занять. Ужгород, 2023, С.46-48

Тема 5.

Німеччина в період Раннього Середньовіччя

Мета: Розкрити особливості процесу феодалізації в у Східно-франкському королівстві, охарактеризувати процес виникнення ранньонімецької держави та діяльність перших німецьких імператорів.

План

1. Особливості процесу феодалізації в Східно-франкській державі.
2. Виникнення ранньонімецької держави і церковна політика Оттона I.
3. Італійський вектор німецької політики. Утворення „Священної Римської імперії”.
4. Агресія проти полабських слов'ян і завершення процесу феодалізації в Німеччині.

Основні поняття: „імперська церква” „васал ”, „міністеріали”, „целібат”, „симонія”, «Оттонівське відродження», «марка».

Методичні рекомендації

Під час підготовки до заняття зверніть увагу на особливості процесу феодалізації в Східно-франкській державі: розклад родового ладу відбувався без істотного впливу на нього римських соціально-економічних порядків; процес узалежнення селян відбувався досить нерівномірно. Зберігався значний відсоток вільних общинників, не втягнутих у феодальні відносини; не був завершений; великі феодали не мали ще апарату позаекономічного примусу; у багатьох областях зберігалася стара племінна судова і військова організація; не склалася і феодальна ієрархія.

Дайте характеристику діяльності перших німецьких імператорів: Оттона I, Оттона II Оттона III та Генріха II. Зверніть увагу на їхній портрет як людини і як видатних політиків.

Окремо зупиніться на питанні чому тривалий час феодальна система в Німеччині була несформованою (порівняно з Францією) і яким чином церква сприяла німецьким імператорам в утвердженні їх централізованої влади.

Розкриваючи 4 питання, зверніть увагу, що активна загарбницька політика німецьких феодалів на Схід, спрямована проти слов'ян, розпочинається з середини IX ст. Вона обумовлювалася намаганням феодалів розширити свої земельні володіння і збільшити кількість підкорених і залежних людей. Завойовницьку політику підтримувала і церква, розраховуючи християнізувати сусідні території. Генріх I організував великий похід на полабських слов'ян ще у 929 р. і обклав даниною серболужицьку групу слов'ян, лютичів і ободритів. Проте в іншому вони зберегли свою самостійність: підкорялися своїм князям, жили за своїми звичаями.

Новий етап підкорення слов'ян розпочався за Оттона I. Після тривалої боротьби він завоював племена, які жили між Ельбою (Лабою) й Одером (Одрою) і включив їх до складу Німецької імперії. Оттон I організував на слов'янському прикордонні ряд марок і розпочав активну християнізацію слов'ян, створивши на їхніх землях ряд єпископств.

Тести

1. Історію Німецького королівства прийнято починати з коронування: 1) Оттона I.; 2) Генріха I Птахолова; 3) Оттона II. 4) Конрада I; 5) Оттона III.

2.

3. В період правління Оттона I та Оттона II церква: 1) втратила свої матеріальні надбання, перетворившись у васала короля; 2) проводила активну антикоролівську позицію, аж до розгортання збройного опору; 3) отримала широкі політичні права, аж до перетворення церковних закладів у важливі виконавчі органи влади; 4) зайняла пасивну позицію щодо посилення королівської влади; 5) усі відповіді вірні.

4. До складу „Священної римської імперії” ввійшли: 1) Німеччина, Північна та частина Середньої Італії, окремі слов'янські землі, Південна і Південно-Східна Франція; 2) Німеччина, Північна та частина Середньої Італії, окремі слов'янські землі, Південна і Південно-Західна Франція; 3) Німеччина, Італія, окремі слов'янські землі, Південна і Південно-Західна Франція; 4) Німеччина, Італія, окремі слов'янські землі, Південна і Південно-Західна Франція, Південно-Східна Іспанія; 5) Угорщина, Греція, Південно-Східна Іспанія.

5. Термін «німці» для назви всього населення Німеччини почав використовуватися у: 1) XII ст.; 2) X ст.; 3) IX ст.; 4) VIII ст.; 5) XI ст.

6. „Священна римська імперія” виникла у: 1) 962р.; 2) 861 р; 3) 952 р.; 4) 973 р.; 5) 843 р.
7. Хто з названих єпископів їздив з місіонерською місією до Києва на запрошення княгині Ольги? 1) Боецій; 2) Герберт; 3) Адальберт; 4) Альберт; 5) Аецій.
8. До складу Німецького королівства в X-XI ст. НЕ входило герцогство: 1. Франконія; 2) Пуату; 3) Баварія; 4) Тюрингія; 5) Саксонія.
9. Особливістю політичного розвитку Німецької імперії було: 1) збереження сильної влади герцогів; 2) жорстка централізація; 3) династичний принцип передання імператорської влади; 4) підпорядкування імператора Римському папі; 5) збереження сильної влади імператора.
9. Як називалося житло феодала? 1) замок; 2) палац; 3) вілла; 4) фортеця; 5) храм.
10. Улюблена розвага феодала: 1) рицарський турнір; 2) похід в баню; 3) трапеза; 4) робота в полі; 5) робота в майстерні.
11. Знатний володар великого земельного наділу називався: 1) феодал; 2) герольд; 3) васал; 4) зброєносець; 5) серв.
12. Рицар, який отримав за свою службу землю і залежних селян - це: 1) васал; 2) хрестоносець; 3) зброєносець; 4) трубадур; 5) сеньйор.
13. У середні віки населення було структуроване у: 1) стани; 2) цехи; 3) общини; 4) вотчини; 5) помістя.
14. Виберіть ЗАЙВЕ, на вашу думку, слово: 1) бюргери; 2) герцоги; 3) графи; 4) барони; 5) маркізи.
15. Саксонська династія правила у Німеччині у...? 1) 987 – 1328 рр.; 2) 919 – 1024 рр.; 3) 1154 – 1399 рр; 4) 1138- 1254 рр; 5) 990-1024 рр.

Рекомендована література.

1. Medium aevum. Середні віки : підручник для історичних спеціальностей ВУЗів / Л. Войтович, Н. Козак, Ю. Овсінський, М. Чорний ; за ред. Л.В. Войтовича. Львів : Тріада Плюс, 2010. С. 35–45.
2. Балух В., Коцур В. Історія середніх віків: у 2-х томах. Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. – Чернівці, 2009. – 496с.
3. Блок Марк. Феодалне суспільство. — К., 2001//

<http://litopys.org.ua/bloch/blo02.htm>

4. Крижанівська О., Крижанівський О. Історія середніх віків. Вступ до історії середньоєвропейського Середньовіччя. – Київ, 2006. – 368с.

5. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани / за ред. Умберто Еко. Харків : Фоліо, 2018. 704 с.

Тема 6 **Північна Європа в IX-XI століттях**

Мета – визначити особливості розвитку феодальних відносин на Британських островах. Прослідкувати генезу експансії вікінгів упродовж IX-XI століть.

План

1. Британія у 5-8 ст. Семикоролівство.
2. Англійське королівство X-XI століття. Король Альфред. Відновлення данського завоювання.
3. Скандинавія на порозі середньовіччя.
4. Експансія вікінгів у IX-XI століттях.
5. Утворення ранньофеодальних держав на території Скандинавії: Норвегія, Швеція, Данія.
6. Культура англосаксонської доби.

Основні поняття: «бокленд», «манор», «гебури», «керли», «бонди», «ерли», «руни», «тинг».

Методичні рекомендації

В першому питанні зверніть увагу на формування семи королівства на території Британії. Англосакси, які володіли низькою культурою і військовою перевагою, увійшли в непримиренний конфлікт з більш культурним, але відвиклим від воєн кельтсько-романським населенням. Більшу частину кельтсько-романського населення було винищено фізично, їхнє майно розграбовано, багато хто потрапив у рабство. У V-VI ст. кельтське населення вело героїчну боротьбу проти англосаксонських завойовників. До цього часу належить народний епос про напівлегендарного короля кельтів Артура, одного з лідерів опору. Незважаючи на майже 200-річний героїчний опір кельтів, перемогу здобули англосакси. Частину кельтського населення асимілювали, частину - знищили, частина - втекла до Шотландії та Уельсу. На території Великої Британії поступово (V-VII ст.) під керівництвом англосаксів виникло сім феодальних держав.

У другому питанні розкажіть про те, що з 793 р. на Британські острови стали здійснювати регулярні набіги нові завойовники - вікінги (предки норвежців) і дани (в Англії так називали всіх скандинавів). У 870-ті рр.

Східна Англія була повністю завойована вікінгами. Ця область стала називатися «Danelaw» («Область датського права»). На цій території вікінги встановили свої закони. В Англії правив король Етельред (Ethelredy - Нерозумний). Він допустив конфлікти з вікінгами, внаслідок яких було втрачено багато територій. Англія була на межі загибелі як самостійна держава. У цей час до влади прийшов король Альфред Великий (871-899), якого вважають першим англійським видатним монархом і реформатором, який домовився з вікінгами про мир (Англія почала платити їм данину, унаслідок чого агресію вікінгів зупинили, що врятувало Англію від загибелі й дало можливість зібратися з силами); використав перепочинок у війні з вікінгами для будівництва фортець і кораблів; став засновником Британського морського флоту; першим став домагатися розширення міжнародних контактів Англії, подолання її «острівної» ізоляції від усієї решти Європи («прорубав вікно» в континентальну Європу для Англії); сприяв виникненню і розвитку міжнародної морської торгівлі (до цього торгівля йшла переважно в рамках острова); активно заохочував поширення знань, культури, науки; брав участь у складанні англосаксонської хроніки (літопису); написав збірку законів Кодекс короля Альфреда, або Закони Альфреда, найважливіше джерело права Англії того часу. За Альфреда Великого Англія зміцнилася настільки, що її військове підкорення вікінгами стало неможливим. Остаточно вікінгів перемогли і вигнали з Англії через 150 років за короля Едуарда Сповідника.

Розкриваючи питання щодо вікінгів, акцентуйте увагу на тому, що процес переходу суспільства вікінгів від варварства до державності в аспекті їх військової експансії, можна розділити на три періоди (в яких об'єднуються етапи, умовно відповідні поколінням): 1. **Рання епоха вікінгів (793-891 рр.)**. 2. **Середня епоха вікінгів (891-980 рр.)**. 3. **Пізня епоха вікінгів (980-1066 рр.)**. Внаслідок військової міграції скандинавів відбувалися політичні, економічні та соціальні зміни на карті Європи. Вікінги освоїли Північне та Балтійське моря, по Сені добралися до Парижа, по Дніпру - до Константинополя, вони борознили Середземномор'я, і Атлантику. Їхня торгівля призвела до появи важливих торговельних центрів у Північній Європі - **Хатайбю** в Данії (область сучасного Шлезвіга), **Бірка** на озері Меларен (Південна Швеція).

Тести

1. Впродовж VII – VIII століть в англо-саксонських королівствах: 1) швидкими темпами йшов процес феодалізації суспільства; 2) відносно повільно йшов процес феодалізації суспільства; 3) швидкими темпами йшов процес закріпачення селянства; 4) процес виникнення алоду йшов швидшими темпами, ніж у франків; 5) швидкими темпами йшов процес втрати селянами особистої свободи.

2. Родова знать англосаксів називалася: 1) керли; 2) літи; 3) ерли; 4) елдормени; 5) маркграфи.

3. Об'єднане англійське королівство було утворене в 829 р. за правління короля: 1) Улафа; 2) Егберта; 3) Альфреда; 4) Кнута; 5) Адальберта.

4. Особливістю політичного устрою англосаксонських ранньофеодальних держав було: 1) тривале збереження общинних форм управління; 2) швидке витіснення общинних форм управління посиленням королівського впливу; 3) нівелювання общинних форм управління, натомість швидке зростання ролі бюрократичного державного апарату; 4) практична відсутність будь-яких елементів общинних форм управління в загальній системі державного управління; 5) усі варіанти правильні.

5. Епохою вікінгів називають період: 1) IX-XI ст.; 2) X-XI ст.; 3) XI-XII ст.; 4) IX-XII ст.; 5) VIII-X ст.

6. Основними заняттями вікінгів було: 1) мореплавство, оленярство, землеробство; 2) землеробство, скотарство, оленярство; 3) риболовство, оленярство, мисливство; 4) скотарство, рибальство, землеробство; 5) садівництво, скотарство, оленярство.

7. На рубежі IX – X ст. нормани на території Франції заснували: 1) Герцогство Фландрія; 2) Герцогство Нормандія; 3) Герцогство Аквітанія; 4) Графство Бургундія; 5) князівство Фландрія.

8. У 1016 р. данський вождь Кнут посів: 1) бургундський престол; 2) іспанський престол; 3) французький престол; 4) німецький престол; 5) англійський престол.

9. Народні збори Давньонорвезьких племен називалися: 1) тинги; 2) бонди; 3) рики; 4) херади; 5) травневі поля.

10. Хто з норвезьких королів був чоловіком дочки Ярослава Мудрого: 1) Кнут Великий; 2) Гаральд Гардрат; 3) Свен Естридсон; 4) Гарольд Синьозубий; 5) Етельвульф.

11. Однією з особливостей ранньофеодального періоду в Скандинавських країнах було те, що: 1) тут рано почала зароджуватися панщина та особиста залежність селян; 2) значного розвитку набула феодальна ієрархія; 3) тут значного розвитку набула відробіткова рента; 4) не отримала поширення особиста залежність селян і панщина; 5) значне поширення отримала особиста залежність селян і панщина.

12. Руни – це: 1) закони вікінгів; 2) назва військового стану у вікінгів; 3) дохристиянські писемні знаки у народів Північної Європи; 4) епічні твори норманів; 5) згортки тканини.

13. Найдавнішим і найважливішим ремеслом у скандинавів було: 1) ткацтво; 2) гончарство; 3) ковальство; 4) бондарство; 5) писанкарство

Рекомендована література.

1. Medium aevum. Середні віки : підручник для історичних спеціальностей ВУЗів / Л. Войтович, Н. Козак, Ю. Овсінський, М. Чорний ; за ред. Л.В. Войтовича. Львів : Тріада Плюс, 2010. С. 91-101
2. Балух В., Коцур В. Історія середніх віків: у 2-х томах. Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. – Чернівці, 2009. С.258-272, 290-299.
3. Галушко К.Ю. Країнознавство: Історія Британії у стародавню та середньовічну добу. Навчальний посібник. С.44-51; 61-88. <https://griml.com/vDYPv>
4. Колесник К. Е. Рання історія Великобританії. Історія і культура Англії в англосаксонський період: Конспект лекцій. – Харків: УкрДУЗТ, 2021. С.25-35. <https://griml.com/Tdo4P>
5. Країнознавство Великої Британії: Навчально-методичні матеріали / І.М.Лебедева. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2018. С. 14-24; 27-29 <https://griml.com/tcdaO>

Тема 7

Іспанія у VIII-XI столітті. Початки Реконквісти

Мета: формування у студентів цілісного уявлення про особливості політичної, соціальної та економічної історії Іспанії VIII - XI ст., а також про специфіку іспанської культури цього часу.

План.

1. Вестготське королівство до завоювання Піренейського півострову арабами. Завоювання держав Піренейського півострову арабами.
2. Адміністративний устрій та економічний розвиток мусульманської Іспанії.
3. Криза арабського панування та виникнення іспано-християнських держав. Початок Реконквісти.
4. Особливості розвитку королівств Каталонія та Наварра і Арагон.
5. Культура Іспанії в період Раннього Середньовіччя.

Основні поняття: «Реконкіста», «ідалго», «рікос-омбрес», «бербери», «халіфат», «Кордовський емірат».

Методичні рекомендації

Відповідаючи на перші два питання, зверніть увагу на особливості становлення Вестготської держави та Арабського халіфату. Визначте основні причини завоювання Вестготського королівства арабами. Підготуйте коротке повідомлення про особливості політичної кризи у Вестготському королівстві напередодні арабського завоювання. Які суспільні групи і чому або підтримали арабів у їх прагненні завоювати вестготів, або проігнорували цю зовнішню небезпеку. Розкрийте особливості адміністративного устрою та економічного розвитку мусульманської Іспанії. Зверніть увагу на нововведення, які принесли араби на Піренейський півострів – у сфері землеробства: виноградарство, вирощування оливок, запровадження культури іригаційного землеробства тощо. Як позначилася арабська присутність на розвитку ремесла і скотарства.

Третє питання стосується причин і наслідків кризи арабського панування. Акцентуйте увагу на тому, що падінню Кордовського халіфату сприяли феодалні війни. В другій половині X століття розгорнулася боротьба з політичний вплив у халіфаті. Починаючи з 981 р. до 1008 р. влада фактично належала хаджибу аль-Мансуру і його сину. Цей період навіть отримав назву амїридської диктатури. Період правління аль-Мансура характеризувався великою кількістю військових походів, більшість з яких проти Леона і Кастилії. Після смерті сина аль-Мансура проміжок між 1008-1031 роками був найтрагічнішим періодом в історії мусульманської Іспанії. У цей час один за одним змцнювалися халіфи. У 1031 році було прийнято рішення про проголошення влади державної ради замість халіфа. Але ця влада правила лише районом Кордови. З 1031р. тридцять міст обрали більш-менш незалежні уряди, тому цей час називають періодом „удільних князьків”, що привів до краху арабського панування в Іспанії.

У четвертому питанні детально охарактеризуйте процес виникнення іспано-християнських держав. На крайній півночі Піренейського півострова свою незалежність зберегла територія Астурії, заселена басками, кантабрами та астурами. Згодом королівство отримало назву Леон, а ще пізніше – Кастилія (країна замків). Безліч збудованих замків стали опорою для просування на південь. Наприкінці 50-х років 8 століття, скориставшись міжусобицями в Андалузії, астурійські королі зуміли завоювати значні території, частину яких приєднали, а частину спустошили. Утворилася своєрідна межова смуга, яка відокремлювала християн від арабів. *Звільнення зайнятих арабами земель дістало назву Реконкіста* і тривала довго, приблизно вісім століть, аж до кінця XV ст. (визначення потрібно запам'ятати). Розкрийте особливості реконкісти на різних етапах історії Іспанії: 1. До середини VIII століття для астурійської Реконкісти було характерним переселення людей з півдня на північ, освоєння внутрішніх районів королівства християнами. До середини IX ст. колонізаційний рух селян носив стихійний характер, і тільки коли кордони Реконкісти підійшли

до заселених земель, замків і міст, керівництво нею взяла на себе королівська влада. 2. Наприкінці 8 століття на Піренейях утворився ще один цент Реконкісти у володіннях франків. Впродовж IX-X століть на півночі утворилися дві держави – королівство Наварра і графство Арагон, які згодом здобули незалежність від арабів і вся північ була відвойована в арабів. 3. В X столітті Реконкіста зупинилася, проте з поч. XI ст. посилюються графство Кастилії і в 1035 р. Арагон і Кастилія стають королівствами, а через 2 роки кастильський король об'єднав під своєю владою Західну Іспанію і утворив Леоно-Кастильське королівство. Таким чином, до 30-х років XI ст. в Іспанії сформувалися королівства: Кастилія, Наварра і Арагон, графство Барселонське і близько 30 мусульманських князівств.

У п'ятому питанні розкрийте особливості культури ранньосередньовічної Іспанії. Дайте характеристику найбільш відомих пам'яток іспанської культури, створених в період раннього середньовіччя.

Тести

1. **Реконкіста це:** 1) відвоювання захопленої маврами території; 2) об'єднання навколо влади імператора раніше розрізнених земель; 3) середньовічне релігійно-філософське вчення; 4) відбудова зруйнованого палацового комплексу; 5) літературний твір середньовічної Іспанії.

2. **Центрами християнської культури в період раннього середньовіччя були:** 1) замки феодалів; 2) палаци королів; 3) монастирі; 4) міські ратуші; 5) бібліотеки феодалів.

3. **Яке варварське плем'я захопило більшу частину Піренейського півострова після завоювання франками Тулузького королівства?** 1) лангобарди; 2) сакси; 3) вандалі; 4) франки; 5) вестготи.

4. **Глава середньовічної держави в арабів:** 1) абат; 2) халіф; 3) король; 4) візир; 5) конунг

5. **На якому щаблі феодальної драбини перебували селяни?** 1) не входили до феодальної драбини; 2) на верхньому; 3) на нижньому; 4) на третьому; 5) в центрі.

6. **Феодальні відносини в державах Піренейського півострова впродовж раннього середньовіччя:** 1) розвивалися значно повільніше ніж у Франкській державі; 2) розвивалися швидкими темпами і в IX столітті досягли рівня їх розвитку у Франкській державі; 3) розвивалися повільно, проте процес закріпачення селян завершився до X століття; 4) розвивалися швидкими темпами, що було спричинене арабським завоюванням; 5) розвивалися швидкими темпами в гірських регіонах.

7. **Союзниками арабів під час завоювання Вестготського королівства виступали:** 1) візантійці; 2) перси; 3) бербери; 4) нормани; 5) франки.

8. **Омеяди правили в Іспанії впродовж:** 1) 750-1038 рр.; 2) 755-1031 рр; 3) 755-1492 рр.; 4) 750-1492 рр; 5) 750-1491 рр.

9. **Як іспанці називали арабів?:** 1) пуритани; 2) варвари; 3) маври; 4) лютерани; 5) мусульмани.

10. **Столиця арабської Іспанії:** 1) Гранада; 2) Барселона; 3) Мадрид; 4) Алькасар; 5) Кордова.

11. **В економічному відношенні мусульманська Іспанія:** 1) завдяки значному розвитку гірничодобувної сфери, залишалася в числі розвинутих регіонів Європи; 2) була досить розвинутим регіоном південної Європи завдяки значному розвитку рибальства; 3) була одним з найвідсталіших регіонів ранньосередньовічної Європи; 4) була одним з найрозвинутіших регіонів ранньосередньовічної Європи; 5) залишалася на низькому рівні розвитку через несприятливі кліматичні умови..

12. **Падіння Кордовського емірату було спричинене:** 1) феодалним війнами та заколотами; 2) зовнішніми війнами; 3) зовнішньою агресією з боку Франкської імперії; 4) постійними нападами з боку норман; 5) релігійними конфліктами.

13. **Територія на півночі Піренейського півострова, котру не зуміли завоювати араби:** 1) Арагон; 2) Астурія; 3) Барселона; 4) Португалія; 5) Кастилія.

14. **Столицею Іспанської марки, створеної франками в другій половині 8 століття було місто:** 1) Севілья; 2) Лісабон; 3) Толедо; 4) Барселона; 5) Кордова.

Рекомендована література.

1. Medium aevum. Середні віки : підручник для історичних спеціальностей ВУЗів / Л. Войтович, Н. Козак, Ю. Овсінський, М. Чорний ; за ред. Л.В. Войтовича. Львів : Тріада Плюс, 2010. С.48-50.

2. Балух В., Коцур В. Історія середніх віків: у 2-х томах. Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. – Чернівці, 2009. – 496с.

3. Воронов М. Про причини загибелі Вестготського королівства. Записки Львівського Медієвістичного клубу 2016,1. С.41-50, https://chtyvo.org.ua/authors/Voronov_Mykhailo/Prychyny_zahybeli_Vesthotskoho_korolivstva/

4. Cuberes, David and González-Val, Rafael, The Effect of the Spanish Reconquest on Iberian Cities (March 18, 2014). IEB Working Paper N. 2014/4, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2410820> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2410820>
5. Phillips, Gabriela Profeta. *Islamic Spain: Model of Peaceful Coexistence*. Journal of Adventist Mission Studies, 2005, Vol. 1, No.95-100. <https://digitalcommons.andrews.edu/jams/vol1/iss1/9/>
6. [Timothy H. Parsons. The Rule of Empires: Those Who Built Them, Those Who Endured Them, and Why They Always Fall](#). Oxford University Press, 2012. P.65-110.

Тема 8

Візантійська імперія у IV –першій половині IX ст.

Мета: Визначити причини, передумови та особливості заснування Східно Римської імперії, специфіку її соціально-економічного та політичного розвитку в 4-9 століттях.

План

1. Причини, передумови та особливості заснування імперії.
2. Соціально-економічний та політичний розвиток імперії в 4-6 століттях.
3. Прихід до влади Юстиніана. Внутрішня і зовнішня політика Юстиніана.
4. Економічний розвиток імперії в 7-першій половині 9 століття.

Основні поняття: «селомісто», «парики», «василевс», «містії», «ергастирій», «Землеробський закон».

Методичні рекомендації

Розкриваючи перше питання, варто зупинитися на характеристиці постаті імператора Костянтина Великого: особистість у контексті епохи. Дайте його історичні оцінки. Значення Міланського едикту. Зупиніться на причині і значенні перенесення столиці як акт символічної політики.

На період правління Юстиніана (527-565 рр.) припадає апогей могутності ранньої Візантії. Діяльність візантійського імператора багато в чому визначила подальший перебіг розвитку Східно-римської імперії, наклала помітний відбиток на весь подальший розвиток Західної та Східної Європи.

Розглядаючи різні напрями внутрішньої та зовнішньої політики цього видатного правителя, необхідно звернути особливу увагу на ті її сторони, що

зумовлювали специфіку розвитку візантійської цивілізації. Її історичну своєрідність слід обговорити як самостійну важливу наукову проблему.

Детально характеризуючи головні заходи політичного курсу імператора, студенти мають оцінити їхні наслідки: якою мірою вони справді зміцнювали основи держави, а якою - впливали негативно. За Юстиніана було реалізовано грандіозну програму кодифікації всього римського права шляхом складання кількох зводів. Середземне море знову стало «внутрішнім озером» ромулів, Рим був відвойований у варварів-готів, всюди велися грандіозні будівельні роботи, зміцнювалося управління імперією. У той же час широкомасштабна зовнішня експансія, виснаживши матеріальні та фінансові ресурси, багато в чому підірвала єдність і міцність Візантійської імперії. Чому успіхи політики Юстиніана I виявилися недовговічними, а ціна їх непомірно висока? Ось головне питання в рамках цієї теми.

Важливим підсумком підготовки до семінарського заняття має стати складання політичного і психологічного портрета візантійського імператора.

Розкриваючи четверте питання, охарактеризуйте «Землеробський закон» за таким планом: З якою метою і коли було укладено Землеробський закон? Що є свідченням того, що візантійці жили общиною? Доведіть, що община відігравала значну роль в державі. Назвіть основні господарські заняття селян Візантії? Чи існувало у візантійському селі соціальне розшарування? Доведіть. Доведіть, що закон захищав інтереси селянина-власника. Які форми покарання записані у Законі? Визначте норми, які регулювали земельні відносини?

Тести

1. **Яка частина Римської імперії пережила велике переселення народів і стала Візантією?** 1) Західна Римська імперія; 2) Північна Римська імперія; 3) Південна Римська імперія; 4) Східна Римська імперія; 5) Малоазійська частина Римської імперії.

2. **Чого домігся за своє правління Юстиніан I?** 1) найвищого розквіту могутності Візантії; 2) великого занепаду, від якого оговталися лише до IX століття; 3) відновлення кордонів Візантії IX століття; 4) Візантія розпалася на 3 держави; 5) Візантія розпалася на 4 держави;

3. **Невелика ремісничка майстерня у Візантії в IV-VI століттях:** 1) цех; 2) ергастирій; 3) домен; 4) мануфактура; 5) фірма.

4. **Імператорська влада у Візантії:** 1) була виборною, імператора обирав сенат; 2) була виборною, імператора призначали префекти преторія; 3) була спадковою; 4) була спадковою, спадкоємця призначав діючий імператор; 5) була спадковою, спадкоємця призначав патріарх.

5. *У IV - VI ст. Візантія поділялася на:* 1) 2 діоцези: Схід та Іллірик; 2) 2 префектури: Схід та Іллірик; 3) 4 префектури: Схід, Захід, Іллірик та Антіохія; 4) 4 діоцези: Схід, Захід, Іллірик та Антіохія; 5) області та марки.

6. *У VI – VII століттях найбільшу зовнішню небезпеку для Візантійської імперії складала:* 1) остготи; 2) варвари; 3) готи; 4) слов'яни; 5) бербери.

7. *Яка культура стала домінантною у Візантії та дала назви багатьом явищам, пов'язаним з імперією?* 1) перська; 2) грецька; 3) китайська; 4) франкська; 5) єгипетська.

8. *Яке місто було столицею Візантії?* 1) Константинополь; 2) Рим; 3) Єрусалим; 4) Мемфіс; 5) Фесалоніки.

9. *На який народ особливо сильно вплинула візантійська культура?* 1) турки; 2) шведи; 3) перси; 4) вестготи; 5) слов'яни

10. *«Єдина держава, єдиний закон, єдина релігія» - це було основним правилом імператора Візантії:* 1) Феодосія II; 2) Василя; 3) Юстиніана; 4) Костянтина I; 5) Фоки.

11. *Державна мова Візантії:* 1) аккадська; 2) латинська та грецька; 3) мінойська; 4) хеттська; 5) турецька.

12. *З яких причин, на Ваш погляд, у історіографії закріпилося поняття “Візантійська імперія”.* 1) тому, що іноземним купцям та дипломатам, які потрапляли на територію цієї держави повинні були оформляти візові документи; 2) тому, що столиця країни м. Константинополь було засноване на місці колишньої грецької колонії м. Візантій; 3) з тієї причини, що саме так цю країну називали ранньосередньовічні германські племена; 4) тому, що у перекладі з латинської мови слово “Vis” перекладається як “Сила, насилля”; 5) тому, що першою особою після імператора у цій країні був “великий візир”.

13. *Найбільш відсталою за рівнем економічного розвитку частиною Італії була:* 1) південна; 2) середня; 3) папська область; 4) північна; 5) Ломбардія

14. *Головні прибутки італійські міста отримували від:* 1) мистецтва; 2) лихварства; 3) ремесла; 4) торгівлі; 5) піратства.

Рекомендована література.

1. Cambridge History of the Byzantine Empire. 500-1492. / Ed. By Jonathan Shepard. Cambridge University Press, 2019. 220 p.
2. Gregory T. A History of Byzantium. – Blackwell Publishing., Oxford, 2005. 382 p.
3. Балух В., Коцур В. Історія середніх віків: у 2-х томах. Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. Чернівці, 2009. 496с.
4. Войтович Л.В., Домановський А.М., Козак Н.Б., Лильо І.М., Мельник М.М., Сорочан С.Б., Файда О.В. Історія Візантії. Вступ до візантиністики / За ред. С.Б.Сорочана і Л.В.Войтовича. Львів, 2011. 880 с.
5. Жданович О. Варварська периферія Візантійської імперії (до питання про етногенез тюркських народів раннього середньовіччя). Етнічна історія народів Європи. Випуск 62. Київ, 2020. С. 60-68.
6. Жданович О. Кочовики Степу і Візантійська імперія у IV-VI ст. (на основі свідчень візантійських авторів) // Україна в Центрально-Східній Європі. Вип 14. Київ, 2014. С. 13-28. 86.
7. Жданович О. Культурно-релігійна політика Константина Великого. Україна в Центрально-Східній Європі. Вип. 8. Київ, 2008, С. 26-34.
8. Ірина Гіщинська. Влада закону в часи Юстиніана I. <https://is.gd/sNGOPW>
9. Кузовков В. В. Політичні відносини Візантії з державами мусульманського світу в добу самостійного правління Константина VII Багрянородного (945–959). *Історичний архів: Наукові студії*. 2015. Вип.15. С.55-62. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/95174/08-Kuzovkov.pdf?sequence=1>
10. Матвєєнко Т. Є. Греко-римське право доби Юстиніана. Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. Одеса, 2000. Вип. 13. С. 59-63.
11. Жданович О. Кочовики Степу і Візантійська імперія у IV–VI ст. (на основі свідчень візантійських авторів). Україна в Центрально-Східній Європі. Вип. 14. К.: Інститут історії України, 2014. С. 13-27.

Тема 9

Візантія в другій половині VII - першій половині IX століття.

Мета: Визначити особливості розвитку Візантійської імперії в період правління Македонської династії; розглянути суть аграрного законодавства імператорів Македонської династії та його вплив на внутрішнє становище держави.

План

1. Зовнішньополітичне становище Візантії другої половини VII - першої половини IX століття.
2. Візантійське село в другій половині IX – середині XI ст.. Аграрне законодавство імператорів Македонської династії.
3. Візантійськ місто і ремесло
4. Зовнішня політика Візантії.

Основні поняття: «іконоборчий рух», «книга Епарха», «феми», «негоціанти», «контадо», «комуни», «табулярії»

Методичні рекомендації

Починаючи з середини IX ст. Візантія вступила в період, який характеризується політичним, економічним та культурним розквітом як у межах самої країни, та домінування імперії в стосунках із сусідами. Проте схилок активності Македонської династії де-факто став водно-час початком кризи, що в результаті призвело до першого політичного краху країни ромеїв. Зверніть увагу на постать засновника нової династії Василя I, який став ефективним і шанованим монархом, який правив 19 років, незважаючи на те, що він був людиною без формальної освіти і з невеликим військовим або адміністративним досвідом. Прийшовши до влади, Василь незабаром показав, що має намір правити ефективно, і вже під час своєї коронації продемонстрував явну релігійність, офіційно присвятивши свою корону Христу. Протягом усього свого правління він зберігав репутацію людини традиційного благочестя та ортодоксальності.

У другому питанні варто звернути увагу на те, що подолання іконоборчої кризи співпало у часі з формуванням нової соціально-економічної структури візантійського суспільства. Передусім це становлення відбувалося на селі. У ході відвоювання у варварів захоплених земель, конфіскації угідь іконоборців і придушення опозиційних рухів імператорська влада зміцнювала право власності на землі країни, за винятком общинних угідь і земель приватних власників. В імперії сформувалося три види земельної власності: приватна власність окремих осіб, колективна власність сільської общини на неподілені спільні угіддя (ліси, луки, вигони, водоймища) і власність держави. Проте запорукою фінансової стабільності (основні платники податку) і військової могутності (джерело рекрутських наборів в армію) держави був юридичний статус земельної ділянки візантійського селянина. *Поштовхом до майнового і соціального розпаду общини стала податкова реформа Никифора I (802 - 811 рр.) і пожвавлення товарно-грошових відносин.* Крім поземельного натурального податку (*синони*), були введені й інші податки. Від Никифора I і до кінця імперії скарбниця стала збирати з усіх жителів села *капнікон* («подимне»), тобто подвірний податок з господаря, незалежно від його майнового стану.

Зверніть увагу, що характерним для ранньої стадії становлення великого візантійського, у майбутньому феодального, землеволодіння стає поєднання рабської праці з найманою. Для ранньофеодального візантійського помістя було характерне переважання власного, доменіального господарства, в основному натурального, що велося рабами і околичними селянами-містіями. Узагальнюючи це питання, слід підкреслити, що закони візантійських імператорів лише загальмовували процес розорення дрібних селянських господарств, оскільки й самі вони були не послідовними у своїй політиці.

Висвітлення третього питання слід почати з того, що у IX - XI ст. Візантію населяло 20-24 млн жителів і вона вважалася найбільш «міською» країною Європи. У ній формально нараховувалося до 400 (справжніх - 25-30) міст, міське населення складало близько 1,5 млн чоловік. Місто було перш за все центром локального обміну і лише часткового виробництва, візантійське провінційне ремесло розвивалося повільно. Міське населення несло також деякі повинності: здійснювали нагляд за системами водопостачання і зрошування, ремонтували громадські будівлі, доставляли вантажі. Те, що створювалося в місті, створювалося і підтримувалося самими міщанами, можливо, поквартально. Найкраще відоме міське життя Константинополя через збереження знаменитої «Книги єпарха» - збірника постанов X ст., що була своєрідним статутом константинопольських корпорацій, хоча не включала «нижчі» професії. Ремісниче виробництво і торгівля в імперії починають процвітати в столиці (з середини IX ст.), а потім і в провінційних містах (з другої половини XI ст.). Сприяло цьому не лише зростання попиту візантійської знаті, але й інтенсивна феодалізація на Балканах, Заході і Русі.

Розкриваючи тему зовнішньої політики Візантії, слід наголосити, що головними суперниками Візантії впродовж IX - XI ст. залишалися араби і болгари, потім додалися нормани і русичі. Важливо зазначити, що патріарх Фотій був автором нової доктрини зовнішньої політики імператора, стверджуючи ідею мирного забезпечення безпеки кордонів імперії засобом залучення язичницьких народів до християнства. Політика християнізації в руках візантійських дипломатів стала випробуванням засобом політичної експансії, що часто переростала у військову.

На східні рубежі наступав новий ворог – турки-сельджуки. Критичне становище імперії викликало нове загострення боротьби за владу. І в 1081р. перемогу отримала військова аристократія, яка посадила на трон свого ставленика, засновника нової династії Олексія I Комніна (1081 - 1118 рр.).

Тести

1. *Іконоборці виступали проти ікон, зображення хреста:* 1) вони теж намагалися обмежити; 2) вони вважали священним; 3) теж хотіли заборонити; 4) допускалося, але тільки на куполах храмів; 5) вони заборонили.

2. **Основою військово-адміністративної реформи Іраклія 619 р.:** 1) став поділ деяких частин держави (Мала Азія) на феми; 2) стало створення потужного морського флоту; 3) став поділ держави на феми; 4) став поділ держави на аграрні області; 5) став поділ держави на марки;

3. **Аграрне законодавство імператорів Македонської династії було покликане захищати інтереси:** 1) великих землевласників; 2) великих латифундистів; 3) дрібних землевласників; 4) монастирів та інших церковних установ; 5) короля.

4. **Яке із наведених висловлювань НЕ є вірним:** 1) велика земельна власність в імперії мала ієрархічну структуру; 2) великі землевласники не володіли повним судовим імунітетом у межах власних володінь; 3) феодалні землеволодіння, як правило, своїми розмірами поступалися західним; 4) поширеною формою пожалування у Візантії став харистикій; 5) аграрне законодавство імператорів Македонської династії спрямоване на підтримку дрібних і середніх селян-землевласників.

5. **У IX – XI століттях візантійські міста:** 1) були центрами ремісничого виробництва; 2) центрами ремісничого виробництва та торгівлі; 3) були, насамперед, центрами локального обміну і лише часткового виробництва; 4) були розвинутими ремісничо-торговельними та культурними центрами; 5) були тільки центрами локального обміну.

6. **Корпорації приватних нотаріусів Константинополя, які засвідчували цивільні акти називалися:** 1) табулярії; 2) нотаріальні контори; 3) трипезити; 4) епархи; 5) негоціанти.

7. **Періодом найвищого розквіту візантійського самодержавства вважають час правління:** 1) РOMEЙСЬКОЇ династії; 2) Мікейської династії; 3) Македонської династії; 4) династії Комнінів; 5) Каролінгської династії

8. **Впродовж IX – XI століття основними суперниками Візантії на зовнішній арені залишалися:** 1) араби, гунни, нормани та слов'яни; 2) араби, германці, нормани та слов'яни; 3) араби, болгари, лангобарди та слов'яни; 4) араби, болгари, нормани та слов'яни; 5) араби, болгари, готи та слов'яни;

9. **В XI столітті основним джерелом багатства візантійської знаті:** 1) була державна служба; 2) були феодалні помістя; 3) були військові походи; 4) була торгівля; 5) були рицарські турніри.

10. У Візантії стіни храмів і палаців стали прикрашати зображеннями з різнокольорових камінчиків, які називали: 1) іконою; 2) вітражем; 3) мозаїкою; 4) фрескою; 5) різбленням.

Рекомендована література.

1. Cambridge History of the Byzantine Empire. 500-1492. / Ed. By Jonathan Shepard. Cambridge University Press, 2019. 220 p.

2. Gregory T. A History of Byzantium. Blackwell Publishing., Oxford, 2005. 382 p.

3. Балух В., Коцур В. Історія середніх віків: у 2-х томах. Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. Чернівці, 2009. 496с.

4. Войтович Л.В., Домановський А.М., Козак Н.Б., Лильо І.М., Мельник М.М., Сорочан С.Б., Файда О.В. Історія Візантії. Вступ до візантиністики / За ред. С.Б.Сорочана і Л.В.Войтовича. Львів, 2011. 880 с.

5. Копівська А. Р. Статус і роль імператриці у візантійському суспільстві. Наукові записки НаУКМА. 2016. Том 179. Теорія та історія культури. С. 76–81. // <https://byzantina.wordpress.com/2016/10/01/kopivska/>

6. Кузовков В. В. Політичні відносини Візантії з державами мусульманського світу в добу самостійного правління Константина VII Багрянородного (945–959). *Історичний архів: Наукові студії*. 2015. Вип.15. С.55-62. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/95174/08-Kuzovkov.pdf?sequence=1>

7. Стародубець Г. Соціально-правовий статус візантійської жінки в період правління імператорів Ісаврійської династії // XXIV Сходознавчі читання А. Кримського : матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої 30-річчю Ін-ту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 21 груд. 2021 р. Київ, 2021. С. 82-86.

Тема 10

Ранньосередньовічна церква та культура

Семінар у вигляді конференції.

Мета: Визначити особливості культурно-релігійного життя країн Західної Європи в період Раннього Середньовіччя; розглянути чинники, які впливали на поширення там християнства; охарактеризувати специфіку культурного та релігійного життя Візантії.

Питання, які виносяться на обговорення:

1. Історичні передумови формування середньовічної культури.
2. Папство в Ранньому Середньовіччі.
3. Раннє чернецтво. Поширення статуту Св. Бенедикта.
4. Життя і діяльність Бенедикта Нурсійського.

5. Монастирське життя у Візантійській імперії.
6. Каролінзьке відродження
7. Оттонівське відродження.
8. Особливості культури Візантії.
9. Освіта в середньовічній Європі.
10. Мода ранньосередньовічної Європи.
11. Архітектура та образотворче мистецтво в період Раннього Середньовіччя.
12. Культурно-освітнє життя Кордовського халіфату.
13. Релігійні вірування населення Скандинавії.

Основні поняття: «клір» «симонія», «еретик», «схизма церков», «анафема», «Оттонівське відродження», «руни», «скальд», «фоліант».

Методичні рекомендації

Заняття проходитиме у вигляді міні-конференції. Такий вид проведення заняття є засобом, що дає змогу включити здобувачів у процес обговорення спірного питання, проблеми та оцінити їхнє вміння аргументувати власну точку зору.

Ви маєте обрати одну із запропонованих тем і підготувати коротку відповідь (не більше 2 сторінок формату А-4, 14 шрифт, 1,5 інтервал, поля – усі 2 см), яку здасте викладачеві на перевірку. 7-8 студентів зможуть виступити під час семінару. Для цього слід завчасу записатися у старости і подати список виступаючих викладачеві. Виступаючі мають підготувати презентацію до виступу. Виступ має тривати не більше 10 хв.

Для отримання високої оцінки здобувач має продемонструвати володіння термінологією, навчальним матеріалом за темою доповіді, методами аргументації, вміння переконувати, керувати часом.

Готуючи доповіді, звертайтеся по інформацію не тільки до підручника, але додаткової літератури: монографій, наукових статей, публікацій у мережі інтернет як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників (крім науковців країн – агресорів – РФ та Білорусі). І, звичайно, у підборі літератури вам завжди допоможе викладач.

Тести

1. **Найскладніші та найважливіші проблеми теології вирішувалися на:**
1) конклавах; 2) Вселенських соборах; 3) Патріарших соборах; 4) Святійших соборах; 5) на нарадах у Римських пап.

2. **Ініціаторами запровадження целібату для духовних осіб виступали:**

1) монахи Ключійського монастиря; 2) монахи Афону; 3) Римський папа; 4) Константинопольський патріарх; 5) єпископ Кентерберійський.

3. *На чолі християнських монастирів в період раннього середньовіччя стояли:* 1) єпископи; 2) сеньйори-феодалі; 3) абати; 4) архієпископи; 5) рицарі.

4. *Найбільшим „яблуком розбрату” між Східною та Західною церквою стало:* 1) використання латини західною церквою під час богослужінь; 2) утвердження західним духовенством у VI – XI ст. Філіокве; 3) утвердження східним духовенством звичаю поклонятися іконам; 4) використання західною церквою під час літургії органної музики; 5) усі відповіді вірні.

5. *Остаточний розкол західної і східної церков відбувся у:* 1) 1054 р.; 2) 1119 р.; 3) 1154 р.; 4) 943р.. 5) 843 р.

6. *Тимчасова заборона папою римським окремим регіонам, або навіть країнам здійснювати церковні обряди і богослужіння носила назву:* 1) анафема; 2) конкордат; 3) інтердикт; 4) целібат; 5) симонія.

7. *„Батьком схоластики” називали філософа, теолога, поета, математика, астронома та перекладача, котрий був міністром остготського короля Теодоріха:* 1) Г.Турського; 2) Ф.Кассіодора; 3) І. Севільського; 4) С.Боеція; 5) Ф.Аеція.

8. *Яким документом Карл Великий започаткував поширення науки серед мирян та кліриків?* 1) Капітулярій про освіту; 2) Капітулярій про помістя; 3) Капітулярій про науки; 4) Капітулярій про школу; 5) Капітулярій про університет.

9. *Після смерті Карла Великого його культурні починання:* 1) були згорнуті, що привело до культурного „запустіння”; 2) були підтримані спадкоємцями і розвинулися у будівництво нових культурно-освітніх закладів; 3) були частково згорнуті, проте шкільна освіта розвивалася на високому рівні; 5) були частково згорнуті, проте мистецтво, зокрема, архітектура та скульптура, розвивалася на високому рівні; 5) були підтримані спадкоємцями, але тільки в частині будівництва замків.

10. *Хто, здебільшого, займався історіюписанням в період раннього середньовіччя:* 1) монахи; 2) сеньйори-феодалі; 3) королі; 4) поети; 5) рицарі.

11. **„Пісня про Роланда” є прикладом епічних творів раннього середньовіччя:** 1) англійців; 2) французів; 3) іспанців; 4) ірландців; 5) візантійців.

12. **В IX – XI столітті брати Кирило і Мефодій:** 1) активно ширили християнство в східних провінціях Візантії; 2) удосконалили слов'янський алфавіт та відкрили монастирську школу; 3) удосконалили слов'янський алфавіт та відкрили світську школу; 4) створили слов'янську писемність та алфавіт; 5) активно ширили християнство в азійських провінціях Візантії;

13. **В період раннього середньовіччя назву «оселя наук» отримало місто:** 1) Аахен; 2) Париж; 3) Кордова; 4) Константинополь; 5) Лондон.

14. **«Поема про Беовульфа» є однією з найважливіших пам'яток:** 1) англосаксонської поезії; 2) західнофранкської поезії; 3) народної творчості скандинавських народів; 4) міфології стародавніх кельтів; 5) італійської поезії.

Рекомендована література.

1. Балух В., Коцур В. Історія середніх віків: у 2-х томах. Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. Чернівці, 2009. 496с.

2. Бондарюк Б.М. Візантійські монастирі кінця IX-XI ст.: типіки, особливості організації та устрою (II). Питання стародавньої, середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць. Чернівці: Прут, 2010. Т.1 (29). С. 77-90 // <http://hdl.handle.net/123456789/324>

3. Димидюк Дмитро. Курс лекції з історії скандинавської міфології. <https://is.gd/xPUN7q>

4. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. (за ред. У. Еко). Харків. Фоліо. 2018. 672 с.

5. Історія світової культури. Античність – Середньовіччя. Львів, Ужгород, 2021.

6. Історія світової культури: Навч. посіб. / Керівник авт. колективу Л. Т. Левчук. 3-тє вид., перероб. і доп. К.: Центр учбової літератури, 2010. 400 с. https://shron1.chtyvo.org.ua/Levchuk_Larysa/Istoria_svitovoi_kultury.pdf

7. Коломієць Н. Є. Рецепція ідей християнства в літературі раннього Середньовіччя. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Сер. : Філологія. Літературознавство. 2012. Т. 192, Вип. 180. С. 74-76.

8. Крижанівська О., Крижанівський О. Історія середніх віків. Вступ до історії середньоєвропейського Середньовіччя. Київ, 2006. 368 с.

9. Ліндсей Дж. Коротка історія культури. Від доісторичних часів до доби Відродження: В 2-х т. – К., 1995.
10. Нікульчев М., Макаров Л. Ідеологічні витоки візантійського іконоборства. Проблеми гуманітарних наук. 2017. Серія «Філософія». Випуск 37. С. 60–70.
11. Сапелкіна З. Культура Середньовіччя: роль ідейних домінантів у формуванні західноєвропейської цивілізації. Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. 2020, №1-2. С. 139-146.
12. Селевко В.Б. Повсякденний спосіб життя візантійця як політична проблема імперії: культурфілософський аналіз уявлень доби Середньовіччя. Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Наук. журнал. К.: Міленіум, 2011. № 4. С. 26-29. / http://www.nbuuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdakk/2011_4/7.pdf
13. Тканко Д. Паломництво до Рима в період між Античністю та Середньовіччям. Вісник Львівської національної академії мистецтв. Вип. 21. С. 393-403.
14. Цебрій І.В., Неля Назаренко. Духовне життя країн Західної Європи в епоху Середньовіччя та раннього Просвітництва: монографія. Старобільськ-Полтава, ЛНУ, видавництво «Формат+», 2021. 206 с.
15. Чорноморець Є. М. Ікона як символ Абсолюту у візантійській патристичній естетиці. Актуальні проблеми філософії та соціології. Одеса, 2017. Вип. 17. С. 131–135.
16. The Complete History of the Vikings. May 7, 2020 by David Nickel. <https://www.lifeinnorway.net/history-of-the-vikings/>

Оцінювання ОК «Історія середніх віків»

Оцінювання рівня засвоєння здобувачами вищої освіти знань з ОК «Історія середніх віків» здійснюється відповідно до «Положення про критерії та порядок оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти Житомирського державного університету імені Івана Франка згідно з Європейською кредитною трансферно-накопичувальною системою» https://zu.edu.ua/offic/ocinjuvannya_zvo.pdf.

Оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти за всіма видами навчальних робіт проводиться за поточним, модульним та підсумковим контролюми.

Шкала оцінювання знань здобувачів вищої освіти

Оцінка за університетською шкалою		Оцінка в балах	Оцінка за шкалою ECTS	
Екзамен	Залік		Оцінка	Пояснення
<i>Відмінно</i>	<i>Зараховано</i>	90-100	A	відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок
<i>Добре</i>		82-89	B	вище середнього рівня з кількома помилками
		74-81	C	в цілому правильне виконання з певною кількістю суттєвих помилок
		64-73	D	непогано, але зі значною кількістю недоліків
<i>Задовільно</i>		60-63	E	виконання задовольняє мінімальним критеріям
<i>Незадовільно</i>	<i>Незараховано</i>	35-59	FX	з можливістю повторного складання
		1-34	F	з обов'язковим повторним курсом

Підсумкова оцінка з вивченого модулю ОК «Історія середніх віків» за третій семестр (ПОМ) розраховується:

№ модулю	M_{%n} (відсоткове значення модулю освітньої компоненти)
Модуль 1	M_{%1} = 100%
Сума	100

ЕКЗАМЕН

Оскільки формою підсумкового контролю освітньої компоненти є екзамен, то здобувачі вищої освіти, в яких підсумкова оцінка з вивчених модулів (ПОМ) за семестр становить 60 і більше балів, мають право не складати екзамен. У такому разі підсумкова оцінка з вивчених модулів (ПОМ) = Екзаменаційній оцінці (ЕО) = Підсумковій оцінці (ПО).

$$ПОМ = ЕО = ПО$$

У випадку складання екзамену підсумкова оцінка (ПО) визначається як середнє арифметичне балів підсумкової оцінки з вивчених модулів (ПОМ) та екзаменаційної оцінки (ЕО).

$$ПО = (ПОМ + ЕО) / 2$$

Орієнтовний перелік питань для іспиту з ОК «Історія середніх віків»

1. Зміст термінів «середні віки» та «феодалізм» в історичній науці.
2. Історичне місце західноєвропейського феодалізму та цивілізаційні особливості регіону.
3. Основні риси феодалізму як суспільної системи.
4. Періодизація епохи середньовіччя в Західній Європі.
5. Економічне та юридичне становище селян у феодальному суспільстві.
6. Феодальна ієрархія.
7. Основні види джерел з історії середньовіччя.
8. Проблема періодизації середньовічної історії. Характеристика кожного з періодів.
9. Класифікація медієвістичних джерел та сучасні принципи їх опрацювання. Основні джерела з історії середніх віків.
10. Особливості формування західноєвропейського феодалізму в країнах Західної Європи.
11. Кризові явища в Римській імперії в IV-V ст. н.е.
12. Германські племена до і в епоху Великого переселення народів.
13. Причини і наслідки падіння Західної Римської імперії.
15. Германці до великого переселення народів за «Германія»
К.Тацита: Розвиток господарства (землеробство, скотарство, ремесло, обмінна торгівля).
16. Германці до великого переселення народів за «Германія»
К.Тацита: Суспільно-політичний устрій.
17. Германці до великого переселення народів за «Германія»
К.Тацита: Релігія стародавніх германців.
4. Причини та наслідки Великого переселення народів.
5. Варварські королівства
6. Франкське суспільство за «Салічною правдою».
7. Господарство, обшинна організація та соціальна структура франкського суспільства за правління Меровінгів
8. Франкська держава в період правління «ледачих королів» та майордомів.
9. Реформа Карла Мартелла і встановлення феодального ладу у Франкській державі.
14. Причини, суть та соціальні наслідки бенефіційної реформи Карла Мартела.
15. Діяльність перших Каролінгів. Пипін Короткий.
16. Внутрішня та зовнішня політика Карла Великого.
17. Занепад влади Каролінгів. Верденський договір 843р. та його наслідки.

18. Особливості Каролінгського відродження.
19. Причини, процес і наслідки розпаду імперії Карла Великого.
20. Типологічні особливості соціально-економічного і політичного розвитку Візантії раннього середньовіччя.
21. Зовнішньополітичне становище Візантійської імперії другої половини VII – першої половини IX ст..
22. Візантійське село за даними «Землеробського закону».
23. Британія у 5-8 ст. Семикоролівство.
24. Скандинавія на порозі середньовіччя.
25. Експансія вікінгів у IX-XI століттях.
26. Утворення ранньофеодальних держав на території Скандинавії: Норвегія, Швеція, Данія.
27. Культура англосаксонської доби.
28. «Епоха вікінгів» в середньовічній історії Західної Європи.
29. Особливості процесу феодалізації та еволюції держави у англосаксів.
30. Утворення королівства Англія. Соціально-економічний розвиток Англії в X – на поч. XI ст..
31. Соціально-економічний та політичний розвиток Західно-франкського королівства IX-XI ст.
32. Адміністративна роздробленість Франції: причини та наслідки.
33. Політичний устрій Франції у IX-XI століттях.
34. Соціально-економічний розвиток Франції у IX-XI століттях. Становище селянства.
35. Особливості процесу феодалізації в Східно-франкській державі.
36. Виникнення ранньонімецької держави і церковна політика Оттона I.
37. Італійський вектор німецької політики. Утворення „Священної Римської імперії”.
38. Агресія проти полабських слов'ян і завершення процесу феодалізації в Німеччині.
39. Соціально-економічний та політичний розвиток Східно-франкського королівства в IX- на початку X ст.
40. Внутрішня та зовнішня політики Оттона I (936-973).
41. Політична криза в Німеччині другої половини XI століття. Боротьба за інвеституру та її наслідки.
42. Італія у VIII – X століттях.
43. Вестготське королівство до завоювання Піренейського півострову арабами. Завоювання держав Піренейського півострову арабами.
44. Адміністративний устрій та економічний розвиток мусульманської Іспанії.

45. Криза арабського панування та виникнення іспано-християнських держав. Початок Реконкісти.
46. Особливості розвитку королівств Каталонія та Наварра і Арагон.
47. Культура Іспанії в період Раннього Середньовіччя.
48. Аграрний розвиток Візантійської імперії в другій половині IX-XI століття.
49. Візантійська імперія в період правління Македонської династії.
50. Іконоборчий рух у Візантії.
51. Візантійська імперія в період правління Комнінів (XI - XII століття)
52. Західноєвропейська культура в період раннього середньовіччя.
53. Церква у ранньому середньовіччі.
54. Соціально-економічний та політичний розвиток мусульманської Іспанії.
55. Виникнення іспано-християнських держав в VIII - середині IX ст. та початок Реконкісти.
56. Історичні передумови формування середньовічної культури.
57. Папство в Ранньому Середньовіччі.
58. Раннє чернецтво. Поширення статуту Св. Бенедикта.
59. Життя і діяльність Бенедикта Нурсійського.
60. Монастирське життя у Візантійській імперії.

**Інструктивно-методичні матеріали
до семінарських занять з освітньої компоненти
«Історія середніх віків» (Частина I)
для підготовки здобувачів
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
ОПП Середня освіта (Історія та громадянська освіта)**

Підписано до друку . Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Таймс. Ум.-дрк. арк. 2,6.
Наклад 100. Зам.

Видавництво Житомирського державного університету
імені Івана Франка
м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40
Свідоцтво про державну реєстрацію:
серія ЖТ №10 від 07.12.2004р.
електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua